Кр

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

1990 ч.
февраль
11
воскресенье
№ 35 (14235)
1925 чылда
үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА САНАЛ-ОНАЛДАР

СЭКП ТК-ның Пленумунга февраль 7-де Литваның Компартиязының XX съездизиниң шиитпирлери-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып чугаалажырын уламчылаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары **М. С. Горбачев** бо айтырыг талазы-биле чүве чугаалаан,

Литваның Компартиязының ТК-ның бирги секретары **А-М. К. Бразаускаска** сөс берген. Ол мынчаар чугаалаан: Литваның Компартиязы боду программалыг, уставтыг болгаш өске-даа политиктиг документилерлиг, бот-тускайлаң политиктиг партия апарган. Ол кандыг-бир чаңгыс кижиниң хуузунда сонуургалының күжү-биле эвес, а партия эге организацияларының инициативазы-биле болган. Олар бо айтырыгны шагдан бээр көдүрүп, эгелекчилер бооп келген.

Бир эвес партия чогуур үезинде баш удур өттүр көрүп, эргежок чугула политиктиг шиитпирлерни хүлээп аптар харыктыг болза, чүгле ынчан политиктиг күш болуп, чүгле шак ынчан ниитилелге чогумчалыг рольду ойнаар болгаш аңаа салдар чедирип шыдаар. Өскээр чугаалаарга, партия болуушкуннарның кудуруунга эвес, а бажынга чоруур ужурлуг. Литваның Компартиязының XX съездизиниң шиитпирлери биске, литов коммунистерге, ниитилелден тодаргай деткимчени алыр арганы берген дээрзин шак мындыг бодал-биле демдеглээр апаар.

Кандыг-даа политиктиг организацияның, харын. мырынай партияның сорулгазы — ниитилелге тыптып келген сонуургалдарны өй-шаанда угаап билири, оларны боттандырарынга хемчеглерни хүлээп алыры, программа болгаш концепция күжү-биле кижилерни албадавазы, а харын политиканы оларның чөптүг негелделериниң үндезининге тургузары болур. Ындыг арга — бистиң политиктиг системавыста чаа, чаңчыл болбаан арга болур болгаш ону кижи бүрүзү хүлээп албайн турар. Чамдык кижилер эрги ёзу-биле, эрги үзел-бодал-биле дээр чүве бе, эрги чаңчыл-биле ажылдап, дедир тыртып турар болбайн аан. Чон, ооң эң-не депшилгелиг кезектери кандыг-бир чүвени демократчы ёзу-биле, медерел-биле чедип ап тура, кезээде кончуг шын болуп турар дээрзин бистер ханызы-биле бүзүрээн бис.

Национал катап төрүттүнүүшкүннүң идеязы, күрүне ёзузунуң катап тургустунганы бөгүн республикада кижилерниң хөй кезиинге тодарадыкчы чүүл болу берген. Ынчалза-даа Литвада хөй-хөй кижилер ону чедип алырының оруктарын аңгы-аңгы билип турар. Маңаа хамаарышкан саналдар янзы-бүрү. Ындыг турбуже, Литваның чурттакчыларының хөй кезии бистиң Компартиявыстың лозуңунга каттыжып турар. Бис ону чажырбайн турар бис, бот-догуннаашкын чок Литва — келир үе чок Литва-дыр.

Айтырыгны шак мынчаар тургусканы кижи бүрүзүнге билдинмес. Бистиң республикавыста чурттавайн турар кижилер ону шуут билбес. Бот-догуннаан Литваны катап тургузарының стратегтиг сорулгаларын боттандырбышаан, компартия бо орукту боду тускай үе-чадаларлыг, дес-дараалашкак ажыл-чорудулга кылдыр бодап турар.

Бөгүн кол чүве — экономиктиг бот-тускайлаң орукту чедип алыры, ёзулуг политиктиг плюрализмни болгаш парламентичи демократизмни бадыткаары болур. Бис чаагай күзел-сорукка, бот-боттарын билчир чорукка үндезилеттинген, тайбың, парламентичи, конституциялыг орукту шилип алган бис. Өске методтарга бодаарга, ол бо хүнде бодунуң перспективтиин бадыткаан. Боттарывыстың партнерларывыс-биле экономиктиг харылзааларны үзер, тургустунуп келген экономиктиг интеграцияны үрээр деп турар деп чугаа дыңнааш, пат-ла элдепсинер-дир бис. Чугаа көңгүс өске чүве дугайында болуп турар.

Совет Эвилелинге рынок харылзааларынга, бот-боттарынга ажыктыг экономиктиг сорулгаларга үндезилеттинген экономиктиг харылзааларны тургузары эргежок чугула. Чүгле рынок харылзаалары, бистиң бодап турарывыс-биле алырга, улустарның кады ажылдажылгазының магадылалы болур.

Бисти деткип турар хөй-хөй чагааларны алган болгаш ам-даа албышаан бис деп, оратор чугаазын уламчылаан. Ындыг турбуже, бис бөгүн бисти билбейн баар, өжээннешкек чоруктарга хөйү-биле таваржыр-дыр бис. XXI чүс чылче медерелдиң шынар талазы-биле өске деңнели-биле, кады ажылдажылганың, бот-боттарынга бүзүрежилгениң болгаш хүндүлежириниң принциптери-биле базып кирзе чогуур боор деп санаар бис.

Партияда чүү болуп турарын — саналдарның аңгылашкаан көрбейн барып болбас. Литваның Компартиязы база бодунуң туружун тудуп турар. Ол дээрге — хоозураашкын эвес болгаш аңгыланырынче кыйгырыг эвес, а дилээшкин-дир, ол чокта депшилге туруп болбас.

Ынчангаш СЭКП-ниң эде тургустунуушкунун боду үе-чадаларлыг, онзагай талаларлыг болгаш чөрүлдээлерлиг ажыл-чорудулга ышкаш кылдыр бодаар-дыр бис. Республика бүрүзүнүң онзагай талазын, тургустунуп келген ниитилел-политиктиг байдалды, компартияга бот-тускайлаң орукту чедип алырынга беленин өөренип көөрү негеттинип келген.

Бөгүн Литваның бот-тускайлаң Компартиязының составында мооң мурнунда турган составтың 40 хуузу бактаап кирген. Бодун тодарадып алган коммунист бүрүзү, бодунуң адын салып кирип албаан-даа болза, Литваның Компартиязының программазын болгаш уставын удуртулга кылдыр хүлээп алган. Ол бүгүнү партия хуралдарынга бижип, бүрүткеп турар. Бо ажыл-чорудулганы бис Михаил Сергеевичиниң болгаш бөлүк эштерниң келиринге чедир, чылдырган пленумга чедир үр хуусаада озалдаткан бис. Ынчалза-даа партия организациялары боттары база инициативазын көргүзүп турар, ынчангаш бис ол фактыларны чүгле демдеглеп алыр-дыр бис.

СЭКП ТК-ның чугаалажып турар айтырыг талазы-биле доктаалының төлевилелинге хамаарыштыр бодунуң саналын илередип тура, оратор факт боттанган-дыр деп чугаалаан. Компартия организастыы-биле тургустунуп турар. Бөгүн бо ажыл-чорудулганы боттуу-биле соксадып азы СЭКП-ниң XXVIII съездизинге чедир соңгаарладып каап болур турган дээрзин бодаары безин берге-дир. Бис республикада өске партия тургузуп турар бистиң партия талазы-биле эштеривис-биле чөрүлдээ кылбайн турар бис. Кандыг-даа таварылгада ону болдурбас. Боттарының саналдарын солуннарга-даа бижип, телевидениеге-даа чугаалап турар кижилер бар болбайн аан. Ынчалза-даа Литваның Компартиязының талазындан оларга удур кандыг-даа базымнар кылбайн турар.

Республикада, Литваның Компартиязында тургустунуп келген байдалды шыңгыызы-биле өөренип көөрүн болгаш СЭКП-ниң XXVIII съездизинге чедир кандыг-даа шиитпир хүлээп албазын оратор чугаазының төнчүзүнде Пленумга саналдаан.

Пленумнуң киржикчилери Литваның Компартиязының ТК-ның бирги секретарының санал берип турар үезинде оон чамдык айтырыгларны салган. Чижээ, М. С. Горбачевтуң «Литваның Компартиязының коммунистери СЭКП-ниң XXVIII съездизинче делегаттар соңгуур бе?» деп айтырыынга оратор: «Аңаа дорт харыы бээри берге боор» деп чугаалаан. Г. К. Крючков «Саюдиске» хамаарылгазын сонуургаан. Ооң чамдык удуртукчулары бот-тускайлаң хамаарышпас Литвага коммунистерниң кылыр чүвези чок, келир соңгулдаларны «Коммунистер чок Советтер дээш» деп лозуңнуг чорудар бис деп ыят чок чугаалап турарлар. Бөгүн депутаттарга кандидаттарның 60 хуузу — коммунистер, оларның кезиң республиканың Дээди Совединиң депутадты болур аргалыг деп, А-М. К. Бразаускас харыы берген. XX съездиниң соонда Литваның Компартиязының рейтингизи кончуг бедик апарган. Бирги секретарьның чугаазы-биле алырга, чоннуң хөй кезектери коммунистерни деткип турар. «Саюдистиң» удуртукчуларының чамдызы — коммунистер, съездиге оларны ТК-ның составынга соңгуп алган, олар идепкейлиг ажылдап турар болгаш Литваның Компартиязының туружун камгалап турарлар.

«Саюдис» — канчалза-даа республикада чоннуң хөй кезииниң хөөнүн илергейлеп турар организация-дыр. Ону билир херек. Бир эвес бо организация-биле ниити туруш дилээр болзувусса, ынчан республикага аңаа байдалды тудуп болур.

«Кажан Конституция өскерли бээрге, улус депутаттарының келир Съездизинге А.-М. К. Бразаускастың туружу кандыг болурул?» деп айтырыгны **С. И. Гуренко** сонуургаан. «Чөпсүнер. Бүгү-ле чүвени чөпсүнер мен» деп, А.-М. К. Бразаускас харыылаан. Бистиң республикада 6-гы чүүлдү солуп каапкан.

СЭКП ТК-ның секретары М. С. Горбачевка, СЭКП ТК-ның болгаш ооң Политбюрозунуң кежигүннеринге Литва ССР-ге барып чорааны дээш өөрүп четтиришкинни илереткеш, Литваның Компартиязының (СЭКП платформазында) түр ТК-зының секретары **М. М. Бурокявичюс**, ооң бодап турары-биле алырга, кол политиктиг айтырыг талазы-биле, тодаргайлаарга, Литва чогум кандыг орук-биле чоруп, хөгжүүр апаарының талазы-биле чамдык бодалдарын илереткен. Ол-ла айтырыг-биле Литвага коммунистиг шимчээшкин база холбашкан боoп турар.

Республиканың партия удуртулгазы Литваның Компартиязының бот-тускайлаң болурун болгаш эде тургустунуушкунун ооң СЭКП-ден башкаланыры, а Литваның амыдыралының чаа боттуг чүүлдери болза, Совет Эвилелиниң составындан дашкаар, хамаарышпас литва күрүнени тургузары болур деп, көрүп турарын оратор чугаалаан. Литваның Компартиязының сепаратисчи чамдык кезээ Литва ССР-ниң социалистиг күрүне тургузуун хүлээп көрбейн турарын документилер херечилеп турар. Олар революстуг күштерниң 1940 чылда тиилелгезиниң мурнунда турган күрүне тургузуун катап эгидер дээш оралдажып турар. Литваның эрткен үезин катап тургузарынче консервативтиг күштерниң чүткүп турарының дугайын Литваның Компартиязының XX съездизиниң болгаш ооң өске-даа чыыштарының документилери чугаалап турар. Ол документилерде «литва нацияның күрүнезин чидиргенинге хамаарылгалыг бүгү чүүлдерни» буруу шавар болгаш «1940 чылда литва нацияның күрүнезин узуткаарының үезинде кылдынган... идепкейлиг дузаламчы дээрге, кем-буруулуг үүлгедиишкин болур» деп чугаалап турар. 1940 чылда Литвага совет эрге-чагырганы катап тургускан литва улустуң революстуг, антифашистиг күштерин ынчаар бактап турар-дыр. Хамаарышпас литва күрүнени катап тургузарынга чүгле СЭКП-ден хамаарылга чок. Литваның Компартиязы чедирип болур дээр бодалды сыгап турар.

Литваның коммунистериниң хөй кезииниң СЭКП-ден башкаланып чарлыры дээрге, Литваның Компартиязының хөй-хөй чылдарда туруп келген революстуг, интернационалчы туруштарынга согуушкун, ол дээрге Россияның коммунистиг организациялары-биле, эвилелдешкен республикаларның Компартиялары-биле Литваның коммунистериниң идея-организастыг чаңгыс эвинден ойталаашкын кылдыр санап турар бис деп, ол уламчылаан.

Литваның Компартиязының удуртулгазы үр үениң иштинде боттарының сепаратисчи хөделиишкиннерин чажырып, чүгле СЭКП ТК-ның удуртулгазын эвес, харын база Литваның коммунистерин астырып келген. Эчис кол сорулга — ССРЭ-ниң составындан дашкаар хамаарышпас литва күрүнени тургузары болур деп чүвени Литваның Компартиязының ТК-зының январь пленумунуң материалдары көргүзүп турар. Литваның улусчу сейминиң Литвага совет эрге-чагырганы чарлаарының болгаш Совет Эвилелиниң составынга Литва ССР-ниң каттыжып кирериниң талазы-биле төөгүлүг шиитпирлерин күш чок болдурарының дугайында бөлүк хоойлуларны база белеткеп алган. Оларны «Саюдистиң» баштыңнары, Литва ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери Литва ССР-ниң Дээди Совединиң февральда болур сессиязынга саналдап киирер деп турарлар.

Сепаратисчи күштерниң ындыг туружу төөгүнүң боттуг чүүлдери-биле дүүшпейн-даа турар. Бирээде, ССРЭ-ниң составынга Литва хоойлу ёзугаар кирген. Ийиде, 1940 чылдың чайынында болуушкуннар Германия-биле ССРЭ-ниң аразында 1939 чылдың керээлери-биле холбашпайн турар.

Бөгүн орус нацияны көөр хөөн чок орукту өскүдүп турар кижи, орус база ССРЭ-ниң өске-даа улустарындан литва улусту чарарын күзеп турар кижи литва улуска оңгар казып турар дээрзинге ханызы-биле бүзүрээр мен.

Ораторнуң бодап турары-биле алырга, Литва ССР биле Совет Эвилелиниң аразынга конституция месилдежиишкинин олар Литва ССР-ниң чурттакчыларын Совет Эвилелинге удур тургузар дээш, литва улустуң чоргаарланып чорууру национал сагыш-сеткилин ажыглааш, национализмни өскүдүп, диргизер болгаш ону кара сагыштыг сорулгаларга ажыглаар дээш кара өжегээр үндүрүп турар.

Литвада нарын политиктиг байдалдың чылдагааннарының бирээзи болза, Литваның Компартиязының удуртулгазының кылганы политиктиг болгаш идеологтуг алдагдалдары боoп турар. Оратор бодунуң ындыг бодалын бадыткаары-биле элээн хөй тодаргай чижектерни көргүскен.

Литва ССР-ниң боттуг социалистиг күрүне болур бот-догуннаашкыны ССРЭ-ниң составынга-даа чедип алдынып болур болгаш ССРЭ-ниң федеративтиг тургузуу ленинчи номналды ёзугаар чаартынган туруп болурунга бүзүрээр бис, чогум-на ынчангаш бис Литва ССР-ни ССРЭ составынга тургаш, улам хөгжүдери дээш чүткүп турар бис деп, ол медеглээн. Бо дээрге Литваның коммунистерин ийи кезекке чарып турар кол айтырыг боoп турар болгай. Бо айтырыг талазы-биле оларның аразынга кандыг-даа эп-чөп турбас ужурлуг. Ооң ужурундан бис Литваның Совет Эвилелиниң составынга артары дээш демисежип турар бис.

Бис Литваның Компартиязының удуртулгазын, олар база-ла Литваның ССРЭ составынга хөгжүүрү дээш туржуп турарын боттарының программазы болгаш статузу-биле бүгүдеге, ажыы-биле чарлаарынче кыйгырып турар бис. Литваның эрге-чагырга бажында турар ажылдакчылары эде тургустунуушкун дээрге Совет Эвилелин сандарадыр дээни олдур деп канчап черле бодап турарларыл? Төөгү кымга-даа, кажан-даа ындыг базымнар дээш өршээл бербес болгай.

Амгы үеде коммунистерниң болгаш партия организацияларының платформалар аайы-биле ийи чарлыр чоруу боттанып чоруп турар. Ол дээрге адаандан эгелээн чайгаар болуушкун-дур. Литваның СЭКП составындан дашкаар Компартиязы бодунуң статузун удуртулга болдургаш, партия эге организацияларындан эгелээн, районнар болгаш хоорайлар организацияларынга чедир бодунуң партийжи структуразын тургузарын улам шапкынчыдып турар. СЭКП кежигүнү коммунистер база-ла боттарының партийжи структуразын тургузуп турар. Литваның Компартиязының (СЭКП платформазында) Вильнюс, Шяуляй, Алитус хоорkомнары тургустунган. Каунас, Клайпеда хоорайларда болгаш өске-даа көдээ районнарда организакчы комитеттер тургустунуп, олар хоорайларның, районнарның партия конференцияларын белеткеп турар. 1990 чылдың январьның 20-де литва чурттакчыларының эң хөй кезииниң чурттап турары партияның көдээ районнар организацияларын колдуг төлээлеттирген партия активиниң республика чөвүлел хуралы болган. Ол коммунистер СЭКП-ниң шугумун чайгылыш чокка камгалаар апаарын медеглээннер.

Бистер онза байдалдарда ажылдап турар бис. Ол дээрге Литваның чаа тургустунган Компартиязының практиктиг ажыл-чорудулгазын бодунуң улам-на демократчыткан статузу, тодаргайлаарга, уставы-биле чорудуп эгелээни-дир. Чогум-на ооң ужурундан партийжи амыдыралдың чамдык айтырыгларын бистиң республикада тургустунган байдалдарга таарыштыр, улам-на таарымчалыг кылдыр шиитпирлээрин СЭКП ТК-дан дилеп турар бис, чүге дээрге СЭКП-ниң амгы үеде Уставын ёзугаар алыр болза, Литваның Компартиязының (СЭКП платформазында) амыдыралының өйү келген айтырыгларын шалыпкыны-биле шиитпирлеп шыдавас апаар бис. Ынчалза-даа эң-не кол чүүл — СЭКП ТК-ның Пленумунуң документилеринге Литваның Компартиязының (СЭКП платформазында) херек кырында бар боoп ажылдап турарын хүлээп көөрү болур. Бир эвес Литваның Компартиязының (СЭКП платформазында) политиказынга деткимче чок болур, СЭКП-ниң Литвада партия организацияларынга тодаргай хамаарылга, Литвада СЭКП кежигүннериниң социал камгалалының базымнары чок болур болза, ынчан СЭКП, Литвадан он-он муң коммунистерни оскунар апаар. Ооң түңнелинде, СЭКП ТК-ның Литвада политиктиг баганазы кызыылаар, СЭКП-ниң Литвада политиктиг күжү дыка кошкаар, СЭКП-ниң Литва ССР-ниң хамаатыларының мээ медерелинге политиктиг салдары эвээжээр. Ол бүгү республикада политиктиг кризисти моон-даа артык ханыладыр.

Литвада национал айтырыг база бар боoп турар. Ол чорук Литваның девискээринде чурттап турар орус болгаш польша чурттакчыларның хөй кезиин дүвүредип турар. Шынныг эвес чоруктарга хомудалдар дыка хөй боoп турар. Республикада тургустунган байдалдан дыка хөй, ылаңгыя орус национал кижилер коргуп турарлар. Литва дылдың күрүне статузун шиитпирлээн, ынчалза-даа Литвада орус болгаш польша дылдарның юридиктиг статузу ам-даа шиитпирлеттинмээн. Республиканың Компартиязының удуртулгазы бо айтырыгларның талазы-биле чогуур деңнелдиг эвес болганы илерээн.

Бодумнуң саналымны доозарда, Литвада херек кырында ийи Компартияның туруп турарын чугаалап каарын күзеп тур мен, ынчангаш СЭКП ТК Совет Литвада байдалды шын тодарадып көргеш, оларның бар боoп турарын хүлээп алыр ужурлуг деп, оратор демдеглээн. Ынчалза-даа Литваның Компартиязының XX съездизиниң документилериниң принципиалдыы-биле тодарадып көөрү чугула.

Литваның Компартиязы (СЭКП платформазында) республикада социал баазалыг. Ооң хүрээлени өзүп көвүдээр апаар. Республика амыдыралында ооң политиктиг салдары база-ла чоорту улгадып турар. Ол республиканың национал онзагай чоруун барымдаалавышаан, литва улустуң болгаш Литваның девискээринде чурттап турар улустарның эрге-ажыктарынга, бүгү Совет Эвилелиниң эрге-ажыктарынга-даа дүүштүр бодунуң политиказын чорудар апаар.

Күш-ажылчы коллективтерге, Литваның партия организацияларынга болуп эрткилээн ужуражыышкыннарга киржип чораан, СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Вологда обкомунуң бирги секретары **В. А. Купцов** республикада байдал дугайында чүве чугаалаан. Ооң чугаазы-биле алырга, мурнунда турганынга көөрде байдал элээн нарын болуп турар. Өске черлерниинде-биле бир дөмей, ында бергелер эвээш эвес болбайн аан — ону чөптүү-биле угаап билир херек — боттарывыстың иштики айтырыгларывысты база. Төптен негелделер, хомудалдар кончуг хөй-дүр. Республиканың төөгүлүг эрткен үези-биле холбаштыр байдал онза нарыыдап турар. Бистиң эде тургустунуушкуннуг үевисте безин эвээш эвес частырыглар болгулаан. Эң кол чүве — Литваның удуртулгазының төптүң деңнелинге чедир көдүрген айтырыглары үезинде шиитпирлеттинмейн турар. Ол чылдагаан ёзугаар Москва-биле чөпшээрешпезиниң айтырыглары мөөңнелген, харын-даа төптү удурланыкчызы ышкаш кылдыр көөр хөөн тургустунган. Ынчангаш Москваның хүлээп көрүп турар бүгү-ле чүүлдеринге бүзүревес, кандыг-ла-бир аарыглыг чигзиниишкинни болдуруп турар. Ол чылдагаан-биле СЭКП ТК-ның декабрь (1989 ч.) Пленумунуң үнелелдери болгаш түңнелдери шүгүмчүлекчи ёзу-биле болгаш консерватизмниң илерээшкини ышкаш кылдыр хүлээп алдынган.

Литваның Компартиязының XX съездизиниң шиитпирлерин эдерер дээн туруш турум хевээр артпышаан болгаш ол хевээр артып турар. Партияның сандарааштыны, национал ылгал талазы-биле ниитилелдиң аңгыланыышкыны уламчылавышаан. Политиктиг бүгү күштерниң удур туружу болгаш оларның эде тургустунуушкунуң сорулгаларын принципиалдыы-биле биликсевейн турары бөгүн организастаттынган бүгү шимчээшкиннерде болгаш политиктиг партияларда чүгле чаңгыс угланыышкын-биле тода өзүп турар — Литваның национал тускайланырынче, ооң ССР Эвилелинден үнеринче, Компартияның СЭКП-ден дашкаар ажылдаарынче. Республикада бөгүн тургустунуп турар байдалдың утказы мындыг-дыр. Бүдүн 1989 чылдың дургузунда Литваның Компартиязының удуртукчуларының партия Төп Комитединиң кежигүннери-биле кылып келген оюнунуң шуптузун бо түңнелден көөр херек.

Саналдакчының бодалы-биле алырга, болуп турар чүүлдерни ханызы-биле угаап бодаптар арга республикада чок болуп турар. Литва күрүнениң хамаарышпас чоруун катап тургузар сорулга үргүлчү-ле төөгү-биле, хосталга дугайында туугай билиишкин-биле, хамаарышпас чорук-биле, ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин херекке албайн турары-биле холбажып турар. СЭКП-ден аңгыланып алырын Компартияның ат-алдарын көдүреринге кара чаңгыс арга деп база ооң салдарын ниитилелге, чүнүң-даа мурнунда соңгулда кампаниязының үезинде тарадыры деп көрүп турар.

Массалыг информация чепсектериниң барык кол кезии ооң эргезинде туруп турар «Саюдис» деп эки организастаттынган шимчээшкинниң ол идеяларның кол шимчедикчи күш боoп турарын дыка хөй литов коммунистер партия Төп Комитединиң кежигүннеринге чедирерин дилеп турар деп саналдакчы уламчылаан. А оларның дорт күүседикчилери Литваның Компартиязының удуртукчулары боoп турарлар. СЭКП-ден чарлып чорууруның дугайында шиитпирни олар сагыштыы-биле хүлээп алганнар болгаш ону чүгле эрткен чылдың декабрьда эвес, ындыг шиитпир ооң мурнунда шагда-ла тыптып келген. Ооң үндезининде чүгле партияның эрге-ажыктары эвес, а хууда сорулгалар, компартияга болгаш республикага удуртукчу туруштарны ээлеп алыр дээн күзел туруп турар, ол чүүлдер XX съездиге болгаш республиканың Дээди Совединиң сөөлгү сессиязынга долузу-биле бадыткаттынган. Компартияның (бот-тускайлаң) «Саюдис»-биле демин катчып турарының, тускайланыышкынга таарымчалыг болур дээш ниити партийжи эрге-ажыктарны-даа уттупканының ёзулуг чылдагааны ында.

Вологда обкомунуң бирги секретары чугаалажып турар айтырыг талазы-биле чамдык саналдарны киирген. Тургустунуп келген байдалды өөренип, республикада ийи партияның барын хүлээп көөрүн саналдааш, оларның аразында кандыг-даа эптежилге туруп болбас, деп ол чугаалаан.

Ам эң кол чүве — эң чоокку үеде СЭКП-ниң туружунда турар Литваның Компартиязының организастыг хевирлеп тургустунуушкунунга, практиктиг ажыл-чорудулгазынга эргежок чугула бүгү дузаны көргүзери болур. Оларның талалакчыларынга удур нүгүлдээшкиннерниң, политиктиг ыйыдыышкыннарның кампаниязы эгелээн. Партия кежигүннери, шыны-биле алыр болза, шилип алыышкынның мурнунда туруп турарлар: чок-ла болза, боттарының үзел-бодалдарын ажыт-чажыт чокка чугаалааш, политиктиг ыйыдыышкынга таваржыр, чок-ла болза, политиктиг туруш чогун көргүзер апаар. Ол бүгү чүүлдер чамдык коммунистерниң СЭКП-биле организастыг харылзааларны үзериниң багай салдарын билип турза-даа, бот-тускайлаң партияны деткип турарының дугайында чугаалаарынга

(Төнчүзү 2-ги арында).

ТӨЛЕВИЛЭЭН ПРОГРАММА ЁЗУГААР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). «Мир» орбита комплекизинге 2,5 тонна ажыг янзы-бүрү чүъктерни чедире берген «Прогресс М-2» автоматтыг транспорт кораблиниң ужудуушкуну доозулган. Февраль 9-та, Москваны-биле 5 шак 33 минута турда ону комплекстен аңгылаан, ооң соонда ол Черже дүжүп бадарының траекториязынче шилчиттинген, агаарның дыгый каъттарынга киргеш, өрттенген.

Александр Викторенко биле Александр Серебровтуң космоста ээлчээ уламчылап турар. Экипажтың эрткен неделяда ажылының программазынга медицина-биология болгаш астрофизиктиг шинчилелдер кирип турган. Космонавтылар «Квант» деп чаа модульда тургускан душ тургузуун шенеп чунган.

Деңзи чок байдалдарда галлийниң арсениди дээр полупроводник бүдүмелди алыр сорулгалыг февраль 6-да эгелээн шенелделер «Галлар» тургузугда уламчылап чоруп турар. Ол технологтуг чорудуунуң көрдүнген хуусаазы 120 шак.

Медицина хыналдаларының түңнелдерин ёзугаар алырга, ийи космонавтының кайызының-даа кадыының байдалы эки.

Байконур космодромда башкарылгалыг «Союз ТМ-9» корабльди ужудуп үндүреринге белеткел дооступ турар. Кол болгаш солукчу ийи экипажтың составында кирип турар космонавтылар А. Соловьев, А. Баландин болгаш Г. Манаков, Г. Стрекалов олар Байконурда чеде берген, кораблин хүлээп алган. Корабльди февраль 11-де Москваны-биле 9 шак 16 минутада ужудуп үндүрери көрдүнген.

ЧАЗАК КОМИССИЯЗЫНДА

Чернобыльга болган аварияны узуткаарынга дорт киржип турган кижилерден оларның медицина болгаш социал хандырылгазын экижидеринге хамаарышкан айтырыгларны тургускан саналдар болгаш дилеглер хөйү-биле кээп турарын өөренип көргеш, Чернобыль АЭС-ке болган аварияның уржуктарын узуткаар талазы-биле чазак комиссиязы ону Украин ССР-ге болган ээлчеглиг хуралынга январь айда чугаалашкан.

Комиссияның даргазы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Х. Догужиев болгаш комиссияның өске-даа кежигүннери ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының Киевте радиация медицинаазының Бүгү-эвилел эртем төвүнге чораан болгаш эртемденнер, радиацияга таварышкан кижилер болгаш оларны эмнеп турар эмчилер-биле ужуражып чугаалашкан.

Ооң соонда ол айтырыгларны Чернобыль хоорайга Чернобыль АЭС-тиң администрациязының база хөй-ниити организацияларының, «Припять» эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының, «Чернобыль» хөй-ниити организацияның болгаш элээн хөй министерстволарның база ведомстволарның төлээлекчилериниң киржилгези-биле чугаалажып көрген.

Чернобыль АЭС-ке болган аварияны узуткаарынга киржип тургаш аараан болгаш инвалид болган кижилерниң медицина база социал хандырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирип кээрин комиссия хамаарышкан министерстволарга, ВЦСПС-ке, хөй-ниити организацияларынга дааскан болгаш ооң күүселдезин контрольга алган.

(СЭТА).

ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ ПРОКУРАТУРАЗЫНДА

Февраль 8-те ССР Эвилелиниң прокуратуразынга коллегия хуралы болуп эрткен, аңаа ССРЭ-ниң Чиңгине прокурорунуң чанында онза чугула херектер талазы-биле истекчилер Т. Х. Гдлян биле Н. В. Ивановтуң болдурганы хоойлу-дүрүмнүң каржы үрээшкиннериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Гдлянның бөлүүнге ажылдап турган чамдык истекчилерниң, ол херек талазы-биле хайгаарал боттандырып турган прокурорларның болгаш өске-даа ажылдакчыларның хоойлу-дүрүмнү хажыдып турган фактылар истээр херекти баштап турган ССРЭ прокуратуразының эргелел начальниги В. И. Илюхин дыңнадыг кылгаш, Гдлян биле Ивановтуң база оларның бөлүүнүң өске-даа истекчилериниң хоойлу-дүрүмнүң негелделерин үрээр чоруктарны база кижилерниң ат-нүүрүн дорамчылаар чоруктарны хөй удаа болдуруп турганының фактылары илереттинген деп медеглээн. Истелгези сес ай ажыг үеде үргүлчүлеп келген бо херекти сайгарып тура, 500 ажыг кижиниң очуун алган, хөй санныг нүүртештирилгелерни кылган болгаш улуг хемчээлдиг документилерни катап сайгарган.

ССРЭ-ниң улус депутаттары боoп турар Т. Х. Гдлян биле Н. В. Ивановту албан дужаалындан хостаар болгаш оларны хоойлуда көрдүнгенинге дүүштүр харыысалгага киирер дугайында чөпшээрежилгени алыры-биле бо айтырыгны ССРЭ-ниң Дээди Совединге тургузар деп шиитпирни коллегия хүлээп алган.

Гдлян биле Ивановтуң бөлүүнүң хоойлу-дүрүм үреп турганын истээр херекти доозар талазы-биле тодаргай хемчеглерни коллегия айыткан, прокурор хайгааралында улуг четпестерниң барын демдеглээн.

Коллегияның ажылынга Т. Х. Гдлянның баштап турганы истелге бөлүүнүң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан материалдарны хынап турган комиссияларның даргалары ССРЭ-ниң улус депутаттары Р. А. Медведев, В. А. Ярин, а ол ышкаш ССРЭ-ниң чамдык улус депутаттары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Ажыкчарлыг чорук, хамаатыларның эргелери болгаш негелде-хомудалдарының талазы-биле комитединиң кежигүннери Ю. Ю. Соколова, Н. И. Игнатович, Б. С. Сафаров, хөй-ниити организацияларының, массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери киришкен.

(СЭТА).

ЧҮТКҮЛГЕ ШАПТАРААЗЫННАР

Дүвүренчиг байдал Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы совхозта тургустунган. Баштайгы үеде слесарьлар болгаш механизаторлар техника септээриниң талазы-биле графикти сагывайн турган болза, ам көңгүс өске. Тып алган артык кезектер төнген. Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгезинче К-700 деп ийи тракторну чоруткан. Бөгүнге чедир турбушаан. Коробканың артык кезектери чок болуп турарындан ол ийи трактор септелге санынга кирбейн турар.

Совхозтуң механизаторлары боттарының шаа-биле болдунар чүүлдерни шуптузун кылып алган. Мастерскаяның иштин арыг-силиг, чырыкты четчири-биле киирген. Септелге үезинде токарь, мотор болгаш инструмент цехтери эки ажылдап турар. Ында эң-не бүзүрелдиг кижилер хаара туттунган. Кандыг-даа үеде ол цехтерниң удуртукчулары дузаны көргүзер. Мастерскаяда четпес чүве чүгле одалга багай. Мооң мурнунда аңаа Сергей Макаров ажылдап турган. Ол кижини бригадир кылдыр депшидип чорудупкан. Аңаа ажылдаары-биле аныяктар чалаарга, ынавас. Септелге үезинде ол цех эң-не чугула болуп турар.

Бүдүрүкчүлүг ажылдап турар кижилерге Сергей Сельянов, Виктор болгаш Валерий Гольцовтар хамааржыр. Септелгени дүрген дооскаш, техниканы белениниң шутумунга тургузар дээш механизаторлар чай чок ажылдап турар.

(Бистиң корр.).

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА САНАЛ-ОНАЛДАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

оларны чедирип кээп турар.

ССР Эвилелиниң составындан үнериниң механизминиң дугайында Хоойлунуң төлевилелин дүрген ажылдап кылыры чугула деп, база ол чугаалаан. Аңаа бүгүле айтырыгларны ханызы-биле өөренип көрүп, республиканың девискээринде орус дылда чугаалажып турарларның социал камгалалының дугайында айтырыгны аңаа киирерин утпаза чогуур.

Ук айтырыг талазы-биле бөгүнгү Пленумнуң шиитпирлерин коммунистер болгаш ажыл-ишчилер чүгле Литвада эвес, өске-даа девискээрлерде манап турарлар деп, бодунуң чугаазын Латвияның Компартиязының Рига хоорkомунуң бирги секретары **А. П. Клаусен** ынчаар эгелээн.

Бистиң республикавыста компартияга удур боттуг күш Латвияның улусчу фронтузу боор турар. Бир талазында, демократияның ажык-чарлыг чоруктуң чалгыынга, өске талазында, национал бот-медерелдиң өзүлдезинге тыптып келген улусчу фронт баштайгы үе-чадазында эде тургустунуушкунну, Горбачевтуң адын, чаартылгаларны алгап турган. Ынчалза-даа эрткен чылдың күзүнүнде эрткен улусчу фронтунуң ийиги съездизинге ооң барыын үзелдиг кезээ — бодунуң программазында 1940 чылга чедир турган күрүне тургузуун катап тургузарын ажыы-биле киирген, Латвияның национал хамаарышпас чоруу дээш шимчээшкин тиилеп үнген. Азы буржуазтыг тургузугну катап тургузар дээни ол-дур. Бодунуң съездизиниң соонда улусчу фронтунуң удуртукчулары Латвияның Компартиязын бодунуң удурланыкчызы деп бүгүдеге чарлаан. Амгы үеде улусчу фронтунуң удуртукчуларының партияның хүрээлениинден үнер чоруу уламчылап, республиканың Компартиязынга бодун боду тарадыр дугайында кыйгырыглар көвүдеп турар.

Латвияның улусчу фронтузу ол дээрге — партия эвес, шимчээшкин-дир деп, ооң удуртукчулары медеглеп турарлар. Ындыг турбуже, ол аажок шыңгыы организас тургузутлуг, быжыг корум-чурумнуг күш. Удуртукчу органнарының хуралдарынче колдуунда-ла өске улус киирбес. Хүлээп алдынган шиитпирлерни чайгылыш чок күүседири албан боор турар.

Улусчу фронт-биле демиселдиң дугайында чугаалап тура, ам дээрезинде улусчу фронтунуң чедиишкиннериниң көзүлдүр-ле хөй боор турарын партияның Рига хоорkомунуң секретары миннип чугаалаан. Шак ынчаар эрткен чылын ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга ниитизи-биле бүгү республикага фронт тиилээн. Амгы үеде Рига хоорайның район Советтериниң улус депутаттарының хөй кезии — улусчу фронтунуң төлээлери. Тургустунуп келген айтырыгларны шиитпирлээрин, бодунуң чонунуң эрге-ажыктарын камгалаарын олар мурнукузундан шынар талазы-биле эки чорудар деп санал-биле оратор чөпшээрешпейн турар. Чижээлээрге, Ленин район Советиниң чаа соңгуткан депутаттары, бирги сессиязынга-ла кандыг-бир тус кудумчунуң адын солууруунуң эвес, а бүдүн районнуң адын солуур дугайында кампанияны эгелээннер. А ол дээрге — социал политиктиг чаартылгаларның чүгле эге кезээ-дир.

Бистиң гуманныг чаалап алышкыннарывысче, амыдыралывыстың тургузуунче арын-нүүр чок ажык шаап халдаашкын эгелээн. Герман фашизмниң талазынга тулчуп турган латыш легионерлер бистиң фронтучуларывыс-биле кады бир деңге дөмей чиңгелделерни ажыглаар ужурлуг чүве деп айтырыг сөөлгү үеде тургустунуп турар апарган. Хамаатыларның эргелерин кызагдай бээр хире негелделер кирип турар хоойлу-жудулга актыларын бистиң республикаларывыста хүлээп алдынганының. Совет Армияга хамаарыштыр тургустунуп келген байдалдар дугайын хоорkомунуң бирги секретары сагындырып чугаалаан. Чаа моральдың бистиң эжиктеривисте бөгүн херек кырында соктап келгенин ол дыңнаткан.

Республиканың Дээди Совединге соңгулдаларга белеткелдер чоруп турар. Республиканың парламентизиниң хөй кезиин ээлеп алгаш, ооң соонда, аңаа даянып, ниитилел тургузуунга тодаргай өскерилгелерни чорудар сорулганы Латвияның улусчу фронтузунуң салып турары чажыт эвес.

Республиканың Компартиязы мындыг байдалдарда чүнү көрүп турарыл? Пленумнуң бир киржикчизи айтырыгны ынчаар тургускаш, аңаа дараазында харыыны берген: Компартия бодунуң туружундан дүжүп берип турар, шүштең, оожум хөделип турар. Республиканың Компартиязының ТК-зының эрткен айда болган пленуму ооң XXV съездизинге идепкейлиг белеткелдериниң эгезин салган. Ынчалзажок ооң шиитпирлери-биле чөпшээрешпейн турар бөлүк коммунистер ол пленумнуң соондарый, республиканың «хамаарышпас» Компартиязын катап тургузар сорулгалыг организастыг комиссияны тургузарын чарлаан.

Хөй-ниитиниң бодалдарының, ниитилелдиң үнелиг чүүлдериниң каракка көзүлдүр-ле өскерлип турарын, республиканың чурттакчы чонунуң хөй кезииниң марксисчи-ленинчи идеологияга, социализмге бүзүрел чок апарганын, СЭКП-ге, бистиң эвилеливиске хамаарыштыр таарзынмайн турар хөөннерниң көвүдеп турарын оратор түңнелинде чугаалаан. Ындыг байдалды ол — хөй-ниитиниң санал-оналын хевирлээринге салдар чедирер күштүг холда алганнарга — массалыг информацияның чепсектери-биле холбаштырган. Латвияның Компартиязының чугула бо участокта эргези бо хүннерде херек кырында өске күштерже — тодаргайлаарга, Латвияның улусчу фронтузунуң талалакчыларынче шилчий берген.

Массалыг информацияның чепсектериниң ажылынга чогуур салдар чедирбейн турарывысты коммунистер бо-ла чемелей бээр. Оларның оозу шын болбайн канчаар. Ынчалзажок хамык ужур чүгле бистерде эвес дээрзин санал берикчизи демдеглээн.

Эде тургустунуушкунувустуң таарымча чок чамдык чүүлдерин, чурттуң аңгы-аңгы регионнарында националдар аразында тургустунуп келген чөрүлдээлер дугайын хөй-ле чугаалап, национализмниң, шовинизмниң өзүп турарын демдеглеп, айтып турар бис. Ынчалзажок бо бүгү чүүлдерниң чүге ынчаар болуп турарының чылдагааннарының дугайын кончуг эвээш чугаалап, турар-дыр бис. Ханы болгаш шынныг анализ, чедимче чок чүүлдерниң тодаргай адрестери чокка, чуртта байдалды таарымчалыг кылдыр тургузар, ниитилелдиң сандарап, буурап бар чыдарын доктаадыр хемчеглерни ажылдап кылыры болдунмас.

Литваның Компартиязының (СЭКП-ниң платформазында) түр ТК-зының секретары **В. Н. Швед** сагышка кирбес бир чижек чугаалаан. Литваның Компартиязының бот-тускайлаң болуру дээш шимчээшкининиң үндезилекчизи профессор С. Уосис кем-херек үүлгедиишкиннери эмин эртип барган болганда, чаартынган партияга ооң кылыр чүвези чок деп чылдак каккаш, неделя бурунгаар партбиледин дужаапкан. А XX съезд доозулган хүнден бээр дөңгүп-ле бир ай эрткен хирезинде-ле ындыг болду. Ынчан съездиге ол кончуг-ла идепкейлиг саналдап турган чүве.

Бөгүнде шак ындыг таварылгаларның саны эндерилген. Компартияны берге байдалга таварыштырып каан, харысалгадан чайлаарын оралдажып турары ол-дур. Литваның Коммунистиг партиязы сандараашкынны ажып эртпээни ол бе деп айтырыгга харыылакчы дег барымдааны бо фактылар берип турар-дыр деп, оратор санап турар. Черле ынчаш ооң ажыл-чорудулгазының эде тургустунуушкунунга хамаарыштыр алыр болза, бо дээрге эде тургустунуушкун эвес-тир, а туружундан дүжүп бериишкин, эчис-сорулганы, идеяларны болгаш лозуңнарны солааны ол-дур дээн санал-онал-биле чөпшээрешпес арга чок.

XX съездизиниң шиитпирлериниң түңнелинде тыптып келген Литваның эде органнзастаан Компартиязының болгаш СЭКП-ниң аразында принципиалдыг чөрүлдээлерниң дугайында чугаалааш, оларның кол-ла утказы эвилелден дашкаар болур бе, азы эвилелге артар бе деп айтырыгга үзүп турар деп, санал берикчизи демдеглээн.

Ануы

Ынчангаш XX съездиниң шиитпирлериниң чүгле Устав ёзугаар үнелелин эвес, харын-даа ооң идей-политиктиг үнелелин СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалынга берген турары кончуг эргежок чугула боор турар. Бо айтырыгларга ийи утканы болгаш тодаргай эвес, ужуру билдинмес чүүлдерни канчап-даа болдурбас херек.

Республикада СЭКП кежигүннеринге хамаарыштыр тодаргай санал-оналдан бээр болза эки боор. Коммунистер шуптузу СЭКП кежигүннери болуп артпышаан боор турар-дыр, биригээр чугаалаарга, Литваның Компартиязында статус-кво хевээр артып турар. Ынчалза-даа ол ындыг эвес. XXVIII съездиге делегаттар соңгулдазын катай чорудар деп саналдап турар-дыр, а ону организастап кылыры безин берге.

Болуушкуннарның канчаар калбарып турарын түңнеп чугаалап тура, партияда сандараашкын республикада болгаш ниитизи-биле ниитилелде байдалды нарыыдаткан деп, түр ТК-ның секретары демдеглээн. Эрге-чагырга органнарының бүгү деңнелдеринде сандараашкын болган.

Республикада коммунистерниң бот-башкарнырының чорудулгазы дээн чижектиг эң чугула политиктиг айтырыгга хамаарыштыр СЭКП-ниң платформазында турар Литваның Коммунистиг партиязы тодаргай эвес байдалда турарындан коммунистерни оскунар ужурга таваржып турар деп, оратор демдеглээн. Каш кижи санныг партия кежигүннерлиг районнарда безин хоорkомнарлыг болгаш райкомнарлыг Литваның эде организастаттынган Коммунистиг партиязының талалакчыларын кижи адааргаар боор чүве-дир. Барык түс муң чыгам коммунистер мынчага чедир чүнү-даа шилип албаан.

Тус черге хамаарышкан бүгү айтырыгларны боттары шиитпирлээр эргени быжыглаар күзелин саналдакчы илергейлээн. Партияны организастаарының чүгле кол-кол принциптери СЭКП-ниң чаа Уставынга кирген турар, а эвилелдешкен республикаларның компартиязының тактиказын, тус чер айтырыгларын бот-тускайлаң тодарадыр ужурлуг деп идеяны ол деткээн.

XX съездизиниң шиитпирлери эде тургустунуушкунга согуг боор турарын болгаш башкаланыксаар хөөннүг боор турарын, а ооң программныг документилери — алыс утказындан алырга, СЭКП-ниң идей-политиктиг үндезиннеринден ойталаашкын боор, СЭКП-ни бурууладырынче базым болгаш ону компартияларның эвилел кылдыр эде организастаар дээн оралдажыышкыннар-дыр деп, Пленумнуң доктаалынга айтып каарын Литваның Коммунистиг партиязының түр ТК-зының секретары демдеглээн.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Пермьниң «Ф. Э. Дзержинский аттыг машина тудуушкун заводу» бүдүрүлге каттыжыышкынының эдикчизи **Н. М. Ершова** индирге үнген чылдагаанын тайылбырлап тура, мынча дээн: «Литвада байдалды сайгарып көөрүнге Михаил Сергеевичиниң, Политбюро, ТК-ның кежигүннериниң кайгамчык кичээнгейлиг болганы мени, ажылчын кижини, магадатты. Ынчалза-даа ону ында шын билип шыдавадылар».

Пленумче баарының мурнунда ол телеграмма алган, ында мынча дээн болган: «Пермь. Дзержинский аттыг заводтуң бүдүрүлге каттыжыышкыны. Эш Ершовага. СЭКП-ниң платформазында турар Литваның коммунистерин пленумга деткиириңерни дилеңдивис. Бисти кызагдап тур». Саналдакчы телеграммага ат салган кижини, ооң адрезин дыңнаткан.

«Чүү чүве мында мени килеңнеткенил? — деп, ол уламчылаан — эш Бразаускас, политиктиг оюннарны соксадыр үе келген эвес бе?

Коммунистер, бүгү совет улус Төп Комитеттиң бо айтырыгга быжыг туружун манап турар. Бис коммунистерни болгаш шын турушту ээлээннерни камгалаар ужурлуг бис.

СЭКП ТК-ның кежигүнү доктаалдың шиитпирлерин саналдакчыларының киирген немелделери-биле кады деткиирин саналдаан.

Литваның организациязында болган чүүл эң берге, эң харыысалгалыг, эң кризистиг байдалда эде тургустунуушкунга согуг болган. Ооң делегейге уржуктары база-ла аар-берге боор болур деп, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары **А. Н. Яковлев** чугаалаан.

XX съездиниң киржикчилери ону күзеп-күзевейн-даа турган болза, оларның хүлээп алган шиитпири ниитилелге болгаш партияга чагырып дужаар аргаларны катап эгидип кээринге дузалаан деп М. С. Горбачевтуң илеткелинде кончуг шын чугаалаан.

Ол эштер мону билбейн турар болза — Литваның Компартиязының узуткаттынып чидеринге чедире бээр чүүлдер тургустунуп турар-дыр, а бир эвес билип турар болза — олар боттарының оруунга моондакты боттары тургузуп турары ол. Таптаашкын үезинде болгаш ооң-даа мурнунда боор турган чүүлдерниң уржуктары мындыг байдалга чедирип келген деп чугаалап болур, ындыг-даа болза, литва коммунистерден харыысалганы чайладып болбас. Херектиң субъективтиг талазы билдингир. Оппозицияда турар күштер хөделип, парторганизациялар частырыгларны кылып, национализм илергейлеттинип турар. Бо бүгү чүүлдер кончуг айыылдыг, ылаңгыя национализмниң кандыг-даа хевирге илергейлээшкини.

Национализмниң ол-бо черлерге тыптып кээп турарының субъективтиг чылдагааннарындан аңгыда, объективтиг чылдагааннары база бар. Оларны иледедип тывар херек. Национализмни хөрлээледип калбартырынга дузалап, салдар чедирип турар факторларны база илередири чугула, чүге дээрге национал айтырыг кончуг нарын херек.

Оратор оон ыңай Литвага чорупп турган чугаалап турган чүүлдериниң кол утказынга доктааган. 1988 чылдың августа болган республиканың партия-идеология активиниң хуралынга нииты-эвилел культуразынга болгаш эртеминге республиканың киирип турар салыышкынын, 60 чылдарда литва литератураның болгаш уран чүүлдүң магалыг эки үнелелди ап турганын, кайы-даа улустуң национал байлаанга хайыралыг болурун сагындырып, национализмниң айыылының, федерация айтырыгларының база национал харылзааларга партия активиниң кончуг кичээнгейлиг болгаш хынамчалыг болурунуң дугайын ынчан чугаалап турган мен, бо бүгү дээрге мээң быжыг үзел-бодалым болур болгаш болуп артар-даа деп, ол чугаалаан.

Литвада байдал дугайын чугаалап тура, ол ында партия организациялары ажылдап шыдаар арга-шинээзин чидирген деп демдеглээн. Бистиң ниити үүргевисти деңге чүктээринден литва коммунистер чайлап эгелээн, ол чорук эде тургустунуушкунга база бир бергедээшкинни таварыштырган.

Ында кылдынган болгаш кылдынып турар чүүлдер чүнүң-даа мурнунда интернационализмни болгаш нацияларның бот-башкартынылгазын хүлээп көрбейн турар национализмге болгаш шовинизмге кончуг ажыктыг боор турар.

Угаан-сарыылдыг болурунче, тургустунуп келген байдалды чон-биле кончуг кичээнгейлиг сайгарып көөрүнче коммунистерни ол литва кыйгырган.

Литвага бүдүрүлгелер удуртукчулары, күрплан төлээлери база республиканың экономиктиг албанының ажылдакчылары-биле ужуражылга үезинде шүгүмчүлекчи-даа, тургузукчу-даа санал-онал солчулгазы болган деп, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Күрплан даргазы **Ю. Д. Маслюков** дыңнаткан. Совет Эвилелиниң сонуургалын барымдаалап ажылдап турар бүдүрүлгелерге, орус дылдыг кижилер көвей черлерге чугаалажыышкыннар тургустунган байдалдан үнериниң оруктарын тыварынче углуг болган. А чамдык бүдүрүлгелерге сепаратисчи кыйгылар колдап турган.

Бистиң чорупп турган черлеривиске формалдыг эвес организацияларны «Саюдистиң» башкарып турары илдең болду. ЛКП-ниң аңгылажыышкынынга «Саюдис» улуг үлүүн киирген.

Совет Эвилелиниң адында «эжелекчилерниң» овуру идепкейлиг-биле хевирлеттинип турар. Шак ындыг көрүштүг хевирлээринге массалыг информацияның чепсектери база улуг салдарын чедирип турар. Солуннар, радио, телевидение дамчыштыр СЭКП-де эде тургустунуушкун чок деп, ынчангаш СЭКП-ден аңгылаап алырга, ЛКП-ниң аталдары, амыдыралга салдары көдүрлүр деп бодалды доктаамал чорудуп, эде тургустунуушкунну кылыр дээр болза, Литваның ССРЭ-ден үнүп алыры чугула дээрзин онзагайлап турар.

Ооң-биле чергелештир коммунистерниң чамдыызы СЭКП-ниң платформазынга ЛКП-ниң тускайлаңын көдүрер деп чүткүлдүг. Ындыг турушту хөй националдыг партия организациялары болгаш литва эвес чонуң хөй чурттап турар черлеринде күш-ажылчы коллективтер ээлеп турар.

Байдалды улам дүшкүүредири-биле Литов ССР-ниң Дээди Соведи бо чылдың январь 15-те Конституция хайгааралының дугайында ССРЭ Хоойлузун болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажаалга банкызын ССРЭ-ниң Күрбанкызының хайгааралынче дамчыдар дугайында доктаалын бодунуң девискээринге күш чок болдургаш, ССРЭ-ниң талазындан Литва экономиктиг кыдыглалга таваржып турар деп сагышты тывылдырган. Ооң уу-биле хөй эштер боттарының идеяларын тарадырынга ажыктыг чүүлдерни чедип алырын кызыдып турарлар деп, оратор уламчылаан.

Оон аңгыда, республикага ужуражыышкыннар үезинде хөй-хөй кижилер Литваның Совет Эвилелинден үнери экономиктиг буураашкынга чедирип болур деп түңнеп турарын саналдакчы айыткан.

Күрплан даргазы Литваның СЭКП-ниң платформазында турар Компартиязын амгы байдалынга дег харык чок, чаржынчыг байдалынга арттырбас, ол боду баазалыг, кадрларлыг, информация чепсектерлиг турары дээш бүгү чүүлдерни кылыр болза чогуур деп айыткан. Оон ыңай ол экономиктиг бот-тускайлаң чоруктуң айтырыгларынга доктаап, бо талазы-биле хоойлу нормаларын ажылдап кылыры чугула, ооң соонда харын федерациядан үнериниң дугайында чугааны тургузуп, хоойлу төлевилелин кылып, референдумга шиитпирлээри чүүлдүг.

Бо залда дээвиирлер бедик-тир, деп Литваның Компартиязының ТК-ның секретары **Ю-В. Ю. Палецкис** демдеглээн, ынчалза-даа бистер бүгүдениң кырывыста булут диргелбишаан. Ол ындыг болуп турар, хөй-хөй чылдар улаштыр ындыг болур, аңаа удур чүнү-даа кылып шыдавас сен. А бистиң эрткен үевисте тиилелгелер марштары болгаш өөрүшкүлүг рапорттарның бар болуп турганы харааданчыг-дыр. Оларда демократчыдылга эвээш, авторитеттер хөй, кижилерге чүдүүр чоруктар хөй.

Соңгулдалар бүдүүзүнде партияга дузалаар ужурлуг чаартыкчы платформаны СЭКП-ниң хүлээп алганын бөгүн Литваның Компартиязындан келген коллегаларывыс-биле кады өөрүшкү-биле деткидивис. Ол дээрге партияны, ниитилелди чаартырынче бурунгаар улуг базым, чогаадыкчы изээшкин болгаш партияның чогаадыкчы күжүнге бүзүрээр кижилерге дуза-дыр.

Хүн чурумунуң ийиги айтырыынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул дээрге, эрги чүве дедир тырткаш чыдар болгаш бодалдар чаңчыл болган стереотиптерже болгаш албадаар, күштүг шиитпирлерже чайлы бээр-дир.

Литвага болуушкуннарны А. Н. Яковлевтиң 1988 чылдың августа Литвага чорааны-биле бир дугаар харылзаштырып турары бо эвес-тир. Ол көңгүс ындыг эвес. Литвага баштайгы митингилер ол аян-чоруктуң мурнунда эрткен болгаш олар XIX партконференцияже делегаттар үделгези-биле, делегаттар-биле ужуражылгалар-биле холбашкан турган.

Кажан В. А. Медведев XX съездиниң бүдүүзүнде Литвага чедип кээрге, хаагыг аудиторияга бистиң аалчывысче халдаашкыннар эгелээн. Ол халдаашкыннар Бразаускастың эштеринге азы Березовка эвес, а эде тургустунуушкунга, бистиң партияның ёзулуг лидерлеринге болган. Биске таарымчалыг, кончуг үнелиг социализмни камгалаңар деп дуза дилээн алгылар болган. Ниитизи-биле, эрги социализмни камгалаңар дээни ол.

Чаныш-сыныш чогу-биле хомудалдар киирип турган кижилерниң хөй кезии Литваның Компартиязында (СЭКП-ниң платформазында) арткан. Литваның коммунистиг партиязында эрги чүък чок деп чугаалаарын күзевейн тур мен. Янзы-бүрү кижилер бар боор чүве-дир, ынчангаш кижилерниң эргелерин хажыдар болгаш оларның угаан-сарыылынга доора салдар чедирер коммунистерден хосталып болур талазы-биле айтырыгны ажылдап кылып болгу дег комиссияны тургузарын шиитпирлээн бис.

Пленумнуң материалдарын парлалгага чырыдар дээни кончуг эки-дир дээрзин ол саналдаан. Пленумнуң чүгле бирги эвес, харын ийиги айтырыының талазы-биле бедик индирден чүгле хөй-хөй шын эвес чүүлдерни эвес, харын-даа дедир организастаар утказыг саналдарны киирип турарынга хараадаар ийик мен.

Эштер Купцов биле Григорьев бистиинде Шальчининкаеге болган митингиге барганнар. Олар тус черде чурттаан поляктар-биле ужурашкаш, амгы байдал дугайын чугаалашканнар. Литваның Дээди Совединиң депутаттары дүүн ол крайже чоруткан болгаш база-ла поляктар, белорустар, орустар-биле ужурашканнар. Ынчалза-даа поляктар Белоруссияда, Украинада база чурттап турар болгай. Школаларга, дээди өөредилге черлеринге поляк дыл кырында башкылаашкын, а база ол ышкаш поляк дыл кырында үнүп турар солуннар, журналдар дугайын чугаалаарга болза, [illegible] рек.

Манаа бот-камгалал дугайында чугаа үнүп келди. Кижиниң медерелинге дораан-на чепсектиг отрядтар, дээрбечилер сагышка кирип кээр чүве-дир. Бо хамык чүве ындыг эвес болбайн аан. Мында чепсектиг демисел дузазы-биле эвес, а хоойлу-дүрүм дузазы-биле камгалалды көрген боор. Ол көңгүс ындыг эвес. Прибалтикада болуушкуннар Закавказьеде болуушкуннарга деңнежип турар дээрзиниң дугайы база катап Пленумга дыңналганы хомуданчыг-дыр. Бистиинде корум-чурум чок байдалдар тургустунуп, бистиинде хан төгүүшкүнү болуп азы оон-даа өске болуушкуннар чоруп турар деп турар ышкажыл. Ол шын эвес чүве-дир.

Республиканың төлээлекчизи үндезин чурттакчы эвес чон ортузунда дүвүрээзинниг хөөннерге хамаарыштыр чүве чугаалап тура, хөлзээшкинде үндезин чок дээрзин бадыткаан.

Литваның чаартынган Компартиязын деткээниниң чалгыы Литвага кончуг дүрген коммунизмге удур улуг чалгыгже шилчээн. Ол чалгыг Литваның коммунистиг партиязынче (СЭКП-ниң платформазынче) эвес, а боттуг политиктиг күш, кайы-бир кижиге соңгулда мурнунуң демиселинге шыңгыы коргдакчы болур — Литваның бот-тускайлаң Компартиязынче угланган.

Бо индирден риториктиг айтырыг салдынган: ССРЭ-ниң составынга турар бе азы ССР-ниң составынга турбас бе? Мен бодаарымга, бо айтырыгга эш Бразаускас-даа, эш Бурокявичюс-даа харыы бээр эрге чок боор. Аңаа кара чаңгыс харыы бээр кижи — Литваның чону-дур.

Боттарының программалыг документилеринге суверенитет идеязын чарлап тура, Литваның бот-тускайлаң партиязының кежигүннери литов чонуң хамаарышпас чоруун литов күрүнени тайбың, демократчы орук-биле катап тургузарынче чүткүлүн долузу-биле деткип турарлар. Айыттынган сорулгаларны бодавышаан, Литваның коммунистери Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы-биле эш хуу харылзааларын камгалаарынче болгаш быжыглаарынче чүткүлдүглер.

Мээң мурнумда чүве чугаалаан эш Палецкис-биле маргышпас мен, ооң туружу чоокта чаа Литвага чораан Михаил Сергеевич Горбачевтуң, Политбюронуң өске-даа кежигүннериниң туружунга көңгүс дүүшпес-тир деп, Литваның Компартиязының түр ТК-ның (СЭКП платформазында) секретары **В-Ю. Ю. Кардамавичюс** чугаалаан. Бөгүн бис бистиң шак бо литов айтырыывыстан кандыг дугуржулгалар дилеп турар бис дээрзин Совет Эвилелиниң Компартиязының Төп Комитединиң кежигүннеринден айтырыксап тур мен.

Саналдакчы СЭКП ТК-ның Пленумунуң Литваның Компартиязының XX съездизиниң шиитпирлериниң дугайында доктаалының төлевилелин шиитпир чок, ийи талалыг болганы дээш шүгүмчүлээн. Бровиков, Лигачев, Сайкин Совет Эвилелиниң хөй-хөй коммунистериниң бодап чорууp чүвезиниң дугайын чугаалааннар. Бир эвес эш Яковлев боду саналдыг болгаш ону чугаалаар эргелиг болза, бисте база шак ындыг эрге бар. Эш Яковлевтиң Литвага чораан чоруу республиканың ажыл-херектеринге эки эвес байдалдарны таварыштырган болгаш ол доора орук-биле Литваның Компартиязының XX съездизинге салдар чедирген чадавас дээрзин эштерге база катап дамчыдарын күзеп тур бис. Ол дугайын эш Яковлевтиң Литваның чам- [illegible] коммунистиг чүве кончуг эвээш арткан. Литваның Компартиязының уставы — коммунистиг партия уставы эвес-тир. Ол — социал-демократчы утказыг партияның уставы-дыр. Ынаар үүрмек буржуаз туруштуң чамдык талаларын база киирген. СЭКП Төп Комитединиң кежигүннеринге ол канчап билдингир эвес болган чоор?

XX съездиниң платформазында Литваның Компартиязының ажылының утказы ооң удуртукчу органнарынче соңгуттурган кижилерниң туружу-биле, Төп Комитеттиң составы-биле, бюронуң составы-биле, секретариаттың составы-биле тодараттынар. Ол кижилерниң хөй кезии билдингир кижилер-дир, олар коммунистиг эвес туруштарда турарлар, а оларның чамдыызы харын-даа социализмге удур, реакцылыг туруштарны ээлээн. Оларның сорулгазы — Совет Эвилелинден Литваны хоорупп алыры. Ооң сөөлүнде база катап дугуржур бе? Түр ТК-ның секретары СЭКП-ниң Төп Комитединиң кежигүннери чөпшүл эвес, а принципиалдыг чоруун көргүзүп тургаш, ону болдурбас боор дээрзинге бүзүрелин илергейлээн. Оратор Литваның Компартиязының XX съездизиниң шиитпирин Совет Эвилелиниң Компартиязындан хоорулган деп санаарын, Литваның Компартиязын (СЭКП-ниң платформазынга) хүлээп алырын, Литваның Компартиязының VI партийжи конференциязының шиитпирлерин шын деп санаарын, крылонуң эвес, а Литваның Коммунистиг партиязының таптыг ажылын хандырарынга эргежок чугула дузаны көргүзерин кыйгырган.

Бо айтырыг талазы-биле бисте эки бааза бар, бистиң туружувусту деткип турар хөй коммунистерлиг бис. Литов коммунистерден СЭКП-ниң XXVIII съездизинче делегаттар соңгуурунуң чурумунуң дугайында чугаалап турар пунктуну төлевилелден казып каапталын ол чугаалаан.

Декабрь Пленумунга ол республикага калбарган онза чугула болуушкуннар-биле холбаштыр Михаил Сергеевич Горбачевту болгаш партияның Төп Комитединиң бөлүк кежигүннерин Литваже чорудар деп шиитпир үндүргенивисти кончуг угаанныг чорук кылган бис деп санаар-дыр мен деп, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары **Е. К. Лигачев** чугаалаан.

Михаил Сергеевичиниң болгаш бистиң өске-даа эштеривистиң Литвага барган үеде мастержи ёзу-биле кылып чорутган утка-шынарлыг ажылынга өөрүүр-дүр мен деп чугаалазымза, мээң шынныымга чигзиние бербес боор силер.

Ынчалза-даа хөделиишкиннерниң шиитпирлер хүлээп алырының үези келген. Чүвениң алыс шыны чүдел дээрге, мээң бодап турарым-биле алырга, бөгүн бистер дараазында шиитпирни хүлээп алыр ужурлуг бис. Бирээде, Литваның Коммунистиг партиязының амгы удуртулгазының хоорлуушкунче, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, совет федерацияның чаңгыс эвин кошкадырынче угланган ажыл-чорудулгазын сойгалаар. Ийиде, Литваның Коммунистиг партиязының (СЭКП-ниң платформазында) бистиң партиявыстың идейлиг болгаш организакчы сырый каттыжыышкынынче, хөй националдыг социалистиг күрүнени быжыглаарынче угланган ажыл-чорудулгазын партияның Төп Комитединиң Пленуму деткип турар.

Шак ындыг шиитпирни хүлээп ап тура, Литваның коммунистеринге-даа, бүгү эвилелдешкен республикаларның [illegible] деп, СЭКП ТК-ның секретары чугаалаан.

М. С. Горбачев ооң сөөлүнде СЭКП ТК-ның Пленумунга түңнел сөс ап чүве чугаалаан.

(СЭТА).

Арендатор өг-бүле

Бай-Тайгада «Мурнакчы» совхозтуң дуржулгалыг малчыннары Серен-оол Хертекович, кадайы Карбы Хомушкуевна Дары-Хөөлер бо чылын Базарактың Кызыл-Бут деп черде кыштаглап турар. Кодаңда төрүүр 217 хоюнуң 117-зи оолдапкан. Хураганнары онча-менди. Эрткен чайын малчын өг-бүле боттарының күжү-биле 25 тонна сигенни белеткеп ап, совхозтан 2 тонна суланы, чарбаны болгаш дусту садып алган.

1989 чылдың эгезинде совхозтуң дирекциязы Серен-оол Хертековичини конторaже келдирткеш, аңаа аренда керээзи-биле ажылдаарының ажык-дузазының дугайында тайылбырлап, оларга чаа арга-биле ажылдаарын сүмелээн. Ынчалза-даа хойжу сүмеге дорт харыы бербейн, аалынга чедип келген. Одар-белчиирни, сиген кезер шөлдү, кажаа-хорааны болгаш өске-даа херек чүүлдерни хөлезилеп ап, кадарган малынга күрүнеге продукция бүдүрүп бээрин хүлээнир ындыг арга-биле ажылдап көрзүвүсе кандыгыл дээрзин кадайы Карбы Хомушкуевнадан айтырып, аразында сүмелешкеннер. Бир эвес арендага ажылдаар болза, хамык чүүлдү боттары шиитпирлеп, бот-башкарнып ужурлуг. Чеди катап хемчээр, чаңгыс катап кезер деп үлегер домак бар. Дары-Хөөлер ол бүгүнү баш бурунгаар санап, алыс түңнелин өөренип көргеннер. Ооң соонда совхозтуң дирекциязы-биле ийи талалыг керээни үш чылда чарган. Ында баштайгы чылда тус чер уксаалыг төрүүр 100 хойга онаашпыр 80 хураганны, бир хойдан 1650 грамм дүктү кыргып алырын, мал бажының камгалалын 98 хуу чедирерин айытканнар. Пландан ажыр эрткен чылын 21 хураганны, артыкшылдыг дүктү совхозка дужаап, хөй түңнүг орулганы киирген. Чыл дургузунда чарыгдаар ужурлуг акшазындан безин өг-бүле 10366 рубльди камнап алган. Эрткен чайын малчыннар кыргылда, чуулданы хуусаадан эрте дооскаш, Сайлыг-Хемге чедир машинага өөн чедирткеш, улаштыр аъттарынга чүдүртүнгеш, Шуй бажында Чайлаг-Өзен, Алыр-Кара-Сут деп черлерже көже берген. Кара суглуг, одар-белчиирлиг тайгага малын семирткеш, күскү үеде ону тараа шөлдеринге кадарган. Кердээде айтып каан 380 хойнуң 124-ү кырган боорга, совхоз удуртулгазы-биле дугурушкаш, күрүнеге эът планынга дужаапканнар.

Бо чазын малчын өг-бүле сула тарыыр шөлдү хөлезилеп алгаш, малынга чиртир быжыг чем-сууруну белеткеп аарын, мал-маганының чайлаглаашкынын база организастыг эрттирерин планнап турарлар.

Серен-оол Дары-Хөө чыл төнчүзүнде совхозунуң төлээлери-биле Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаанда Өлгүй сумузунуң «Хөдөлмер» каттыжыышкынының малчыннарының дуржулгазын таныышкан. Моол өнүктериниң хойну чадагай кажааларда шыдамык кылдыр өстүрүп турарын аажок сонуургаан. Ооң соонда моол өнүктери Дары-Хөөлерниң аалынга кээп, оларның кажааларын көрүп, чамдык арга-сүмелерни малчын эжинге каткан.

Александр ХЕРТЕК

Коми АССР. Республиканың хереглекчилер кооперациязының ажылдакчылары суур бүрүзүнге магазинни тудар деп сорулганы боттарының мурнунга салган. Ону боттандырары-биле тудугнуң септелге-үлетпүр баазазын тургускан.

ЧУРУКТА: арболит дээр (хирээнди биле цементиден кылган) тудуг материалдарын чүдүрүп чорударынга белеткеп турары.

СЭТА-ның фотозу.

Кыштаглаашкын: дүвүренчиг медээ

ХАРЫЫСАЛГАНЫ КЫМГА ОНААРЫЛ?

Таңдыда Салчак Тока аттыг совхозта кыштаглаашкынның чоруп турарын көөрү-биле Элегес суурга барып, ында Кулузун сут-бараан фермазынга чеде бердивис. Баштай-ла кире берген кажаавыста ортумак назылыг бызаалар ажаап турар болду. Ону күзүн-не чылыглаваанындан иштиниң соогу-даа аажок. Элеш кынныр кижи-даа чок. Хыраа-хар ханаларны, эжиктерни дуй алы берген. Бызааларның күш-деңгелиниң кошкаа кончуг. Коошпаларда каап берген сигенниң чамдыызы төктүп калган. Өскелеринде чүү-даа чок. Кажааны бир эргий кылаштаанывыс соонда, ооң бир ужунда эжиктен ийи кижи бакылап келди. Олар-биле чугаалажып, таныжа бээривиске, инек кадарчылары Конзаң Кыргыс биле Каң-оол Иргит болду. Иргит элээр болгаштың бистен эпчоксуна-эпчоксуна айтырган харыывыска тайылбырлап берип турду. Улуг кадарчы К. Кыргыс эзирик, мал чеминиң чедишпезинге хомудалын илеретпишаан, ажыл-агыйның удуртукчуларынга чарбыттынып кагды.

Бо кажааны ам-даа болза чылыглап ап, эжиктерде чоржайтыр доңа берген доштарны хоора шааптарының аргазы чок чүве бе дээрзин айтырарывыска, эзирик кадарчы мурнун былаажып, мынчаар харыылады:— Кылып ап болбайн, бригадирниң-даа буруузу. Даргалар-даа ону көрбейн турар. Бис ону канчап кылыр бис. Чоор боор. Акша-шалыңын ап турар кижилер бар-дыр дигеш, аксын чытталдыр эзеп кагды. Оон ыңай ооң чугаазындан чээрби тос чыл кадарчылаанын билип алдывыс. Шынап-ла, бир эвес арга-дуржулгалыг кижи болза, өске аныяк кадарчыларга үлегери бо ышкажыл. База бир кадарчы Маадыр-оол Түлүш биске немежип, бодунуң дүвүрээн сагыш-сеткилин илередидир:

— Ниитизи-биле фермада 541 саар инек бар. Мал чеминиң курлавырлары төнген. Сенажты совхоз Балгазындан садып ап, сөөртүп эккеп турар. Боттарывыста комбикорм шуут чок. Бызааларга сигенивисти хумагалап берип тур бис.

Соок кажаага тургаштың шыырныга берип-тир бис. Улаштыр кылашташкаш, төрүүр инектер болгаш чаш бызаалар кажаазынга бардывыс. Ында байдал баштайгызындан ылгалдыг-даа болза, кажаада дерээн агаар сордурар херексел ажылдавайн турар. Инектерниң адаанда чадыг кылдыр урган өдээ-даа чок. Үш кадарчыдан өске бызаа ажаакчылары, саанчылар чок, дуъштеп бажыңнарынче чорутканнар. Бригадири З. А. Кузнецова Чал-Кежигже чана берген. Инекти саап турар кажааларының ишти арыг-силиг болза-даа, мал чеми каап бээр коошпаларда эргилээн савандан өске чүү-даа чок. Тургузу азырар чадагай кажааларда чем база-ла саваң. Инектер ону ылгап каапканындан коошпаларның эриктерин ажыр төктү берген. Малдың адаанда өдек оваалаңып, доңа бергенинден бо кижи аңаа кылаштаарындан безин дидинмес. Үстүрер трактор-биле арыг кылдыр аштап каан турган болза деп аажок-ла күзээн мен. Фермадан чоруурувуска чедир эзирик кадарчы үдеп, соовуска элеңейнип кылаштаарга безин, хейде ыятканымдан черже кире бер чазып чордум. Ында кормоцехтиң үр чылдарда ажылдавайн турарын, соңгаларының шилдери чок, эжии чадагай, улуг, кара бажың бадыткап турду. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуун фермада байдалды чаңгыс катап баргаш, эскергеним ол.

Фермадан чоруткаш, Кара-Суг деп черде кыштагларда малчыннарга барып, оларның ажыл-ижин таныштывыс. Хураган кадарчызы Андрей Шалганның аалы хүннээрек талада ыжык черде турар. Аалдың ээлери ийи өг. Дузалакчызында хоочун хойжу Буура Оюн. Коданда 600 хураган бар. Хар улуг хөртүктеп каапканындан малын далбыйлаан черлерде кадарып турарлар. Аныяк хураган кадарчызының тура-соруу быжыг, ажылынга кызымаккай кижи-дир дээрзин ооң чугаазындан билдим.

— Мал ажылы харыысалгалыг, чымыштыг-даа, өөм иштиниң-даа ада-иези, бодумнуң-даа ада-иием хойжулап чораан. Эрткен чылын бир хойга онааштыр 5 килограмм дүктү кыргып алгаш, оон 1800 рубль орулгалыг болдувус. Движок дузазы-биле телевизорну көрүп орар-дыр бис. Автомагазин айда ийи удаа кээп, чагыг ёзугаар бараанnarны эккеп садып турар. Амдызында байдалывыс чүгээр ийин.

Хыылааш-Бели деп черде Бүрзеккей Очур 640 кошкарны кыштадып турар. Коданда мал чеми шуут чок. Далбый тыртып каан черже сүрүүн одарладырга-даа, чайгы үеде школачылар ук девискээрге хураган кадарып турган болгаш оът-сиген чок. Малчынның кадайы Светлана Оюн оглу-биле эмнелгеде. Ооң чылдагаанын айтырарымга, дем чок болгаш кадарчы өг-бүле бир хар алды айлыг оглу Артышты өгге удудуп каааш, кажаага ажылдап турганнар. Ол оттуп келгеш, кажаага кызыл даван кылаштап чедип келген. Ол-ла кежээ эъди изип аараан. Суурнуң эмчилери аалдарже үнүүшкүннер кылбайн турар. Тура-соруу быжыг-даа болза, малчын эр мал чеминиң чогунга аажок-ла ундарап, бодунуң хомудалын, кошкарның ажаалдазынче совхозу кичээнгей салбайн турарынга, хомудай-дыр. Шынап-ла, харын. Чаңгыс кижиниң боскунче аъш-чем ашпазын билир болгаш өгнүң ээнзиргей апарганынга аажок-ла таарзынмадым. Кударанчыг-даа, кээргенчиг-даа. Даанган ажыл-ижинге харыысалга деп чүве ол.

Очурнуң аалының ындында хову-трактор бригадазының төвүнде ийи кодан бар. Бирээзинде хураган. Өскезинде кошкар. Кошкар кадарчылары Чорбаа, Сергей Оюн адашкылар. А хураганда Адыг-оол, Валерий Сотпа адашкылар. Кошкар 520, а хураган 712. Шараш кажаа чоогунга чеде бээривиске, ында ногаан сигенни аът чиген. Кажааның солагай талазындан аъдында ийлендир олурупкан кадарчы оожум чортуп келди. Дүшкен олар аъдын база көк сигенче киир сүрүпкеш, бистиң чанывыска чедип келзе-ле эзирик. Дылы ээлбес. Бистиң айтырыывыска шаг-даа чок харылай-дыр. Хураган кадарчызы ол үеде бажыңындан үнгеш, бистиң-биле мендилежип, чазык хүлүмзүрбүшаан, хураганнарынга сиген каап берди. Кайызының-даа чугаазындан дыңнаарывыска, совхозта мал чеми чок. Ол хирезинде, сигенни камнап турарының дугайында чүнү-даа чугаалавадылар.

Кажаадан ырак эвесте, силос оңгары бар. Ону чүдүрген тракторларның ажылы чымыштыг. Оон аңгыда, малчыннарның хууда инектери, хаваннары ында «үүжени» «комбайннап», туразында-ла меннип турары каракка чаржынчыг. Силос салып турар үеде ук девискээрни чүге кажаалаваанын?

Ажыл-агыйда кыштаглаашкын берге, а кадарчыларның чамдыызы арагалаан турда, ажыл-агый удуртукчулары «караан кумнап, кулаан бөөшкүннеп алган» олурарлары кайгамчык. Бо дээш харыысалганы кымга онаарыл?

Вячеслав МОНГУШ.

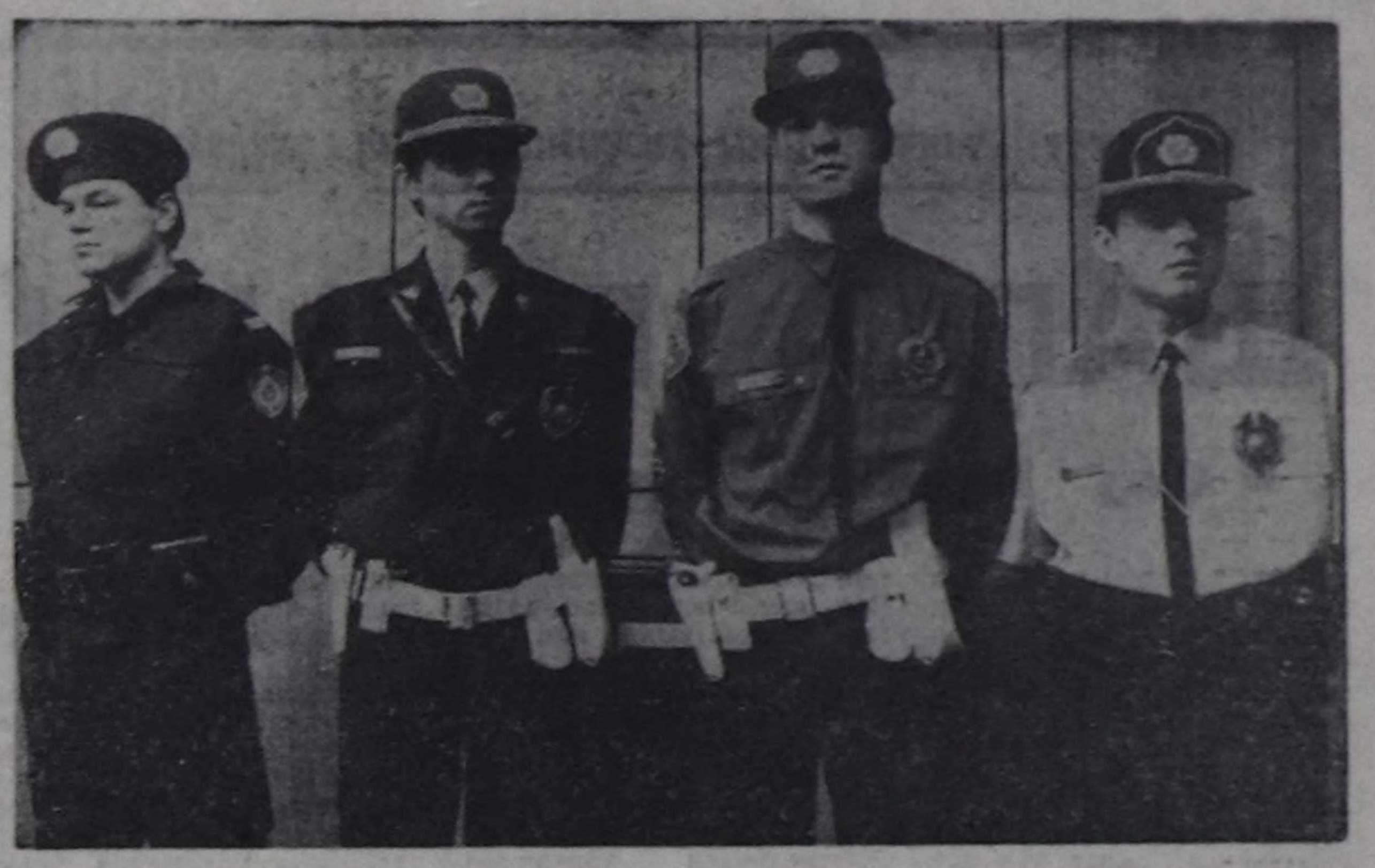

МОСКВА. Милицияның чаа чайгы формазын модельер В. Зайцевтиң удуртулгазы-биле коллектив ажылдап кылгаш, Мосхооркүүскомнуң иштики херектерниң кол эргелелинге дамчыдып берген.

Ол форма чүгле эптиг эвес, эрги форманы бодаарга газтыг баллоннар болгаш холга кедирер, өске-даа милиция ажылдакчыларының херекселдерин астып алырынга эптиг кылдыр чогаадып кылган.

Найысылалдың чурттакчылары бо чайын чаа форманы көре бээрлер.

Бо чаа форманы Москва милициязының ажылдакчылары 1992 чылда алыр. 1994 чылда чаа форманы чурттуң эрге-хоойлу камгалалының ажылдакчылары алырлар.

ЧУРУКТА: чаа форманың көргүзүг үезинде.

А. ШОГИННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Саналдар, бодалдар

МЫНЧАЛЗА КАНДЫГЫЛ?

Феликс Сегленмейниң бо чылдың январь 9-та «Шын» солунга бижээни «Хоочуннуң бодалдары» деп чүүлүн номчааш, ол талазы-биле бодумнуң санал-оналымны база биживес аргам чок апарды. Бодум 1959 чылдан бээр мал эмчилеп ажылдап келдим. Алдан чылдарныынга бодаарга, бо үеде мал ажылының специалистери машина мунуп алгаш ажылдаар апарды. А малчыннарның аал-коданынга ийи-бир хонуп деп чүвени шуут билбес, чаш уруг эмзирери-биле дөмейле. Малчыннарны 5-6 шак дургузунда эргий кезипкеш, кежээ чанып кээрлер. Ол дуза болур бе? Кандыг түңнел үнер боор. Бистиң «Мурнакчы» совхозта база-ла мал-маганның өлүр чоруу чыл санында-ла уламчылап тур. Мурнунда совхозтарга (колхозтарга) кол-ла ажыглаар транспорт — аът турбадыве. Бистиң колхозувуска тергелеп, шанактаар база мунар ажылчын аъттар ийи коданга турду. Контора ажылдакчыларының мунар аъттары аңгы кадарчылыг, ону ам пенсионер Алгыг-Хаай Хертек кадарып турган кижи. Ынчан колхоз даргазындан, партия организациязының секретарындан эгелээш, бухгалтерия ажылдакчыларынга чедир мунар аъттарлыг болгай. Мен база-ла ол аъдымны мунгаш, 2-3 хондур малчыннар кезип, мал-маганны эмнеп чоруп турдум. Ынчаарда малдың өлүрү дыка эвээш боор чүве. Мал эмчилери, зоотехниктер малчыннарга негелде ёзугаар дузалап турганы ол.

Ам бот-орулга-чарылга деп турар бис, аңаа ёзулугла идегелдиг арганың бирээзи — аъттыг ажыглаары. Ынчангаш терге, шанак херек. Биске, Шуйга, шаанда шанакты чазап турду. Ол талазы-биле кооператив тургузуп болгай. Бистиң совхозта чылгы бар, четчир. Ооң чүгле бараанын көөр дээн эвес. Республиканың хереглекчилер эвилели терге, шанакты көвүдеди чагыдар дугайын бодап турар чүве ийикпе, ону билип алыксаар улус хөй.

«Мурнакчы» совхозтуң хою январь 20-ден массалыы-биле төрүй берген. Ынчангаш зооветспециалистер аъдын мунупкаш, аалдарга барып, малчыннар аразынга хонуп-дүжүп, оларның-биле сүмележип, малды эмнээр, хайгаараар ужурлуг. Шак бо арганың дугайын чүге ханызы-биле бодавас улус ийик бис. Ажылга чиик чүве турбас, бергээ өөренир. Ам бисте төрүүр хойнуң баш саны дыка кызырылган, алыр хураганывыс, анайывыс ол эвээжээн. Мынчап турар болза, элээн каш чыл болгаш хойнуң коданнары ээн каар чыгы ийин. Боданып көрээлиңер даап.

Дамдын-оол СЮРЮН.
Совхозта профком даргазы.

БАЗАРАКТЫҢ МАЛЧЫННАРЫНДА

Бай-Тайгада «Мурнакчы» совхозтуң дирекциязы, профэвилел комитеди мурнуку чылдарга бодаарга, бо чылын хойжуларже кичээнгейни угландырып, оларның ажылдаар, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Кыштаг бүрүзүнде дус, сиген, суланы чедирген. Төрүүр коданнарга чарбаны база берип турар. Малчыннар кышкы чылыг тоннар, халаттар, кажаалар иштинге кедер резин сапыктар-биле хандыртынган. Электри чырыын коданнарда киирген. Айның дургузунда экономиктиг, зоотехниктиг, ветеринарлыг өөредилгени ийи удаа организастап турар. Суурнуң бүгү агитквартираларының чурттакчыларын малчыннарга шеф дузазы чедирер кылдыр быжыглаан.

Чиңге-Сумун, Кызыл-Бут деп черлерде аренда керээзи-биле ажылдап турар Кызыл-оол Хомушку, Серен-оол Дары-Хөөнүң хойларының кей кезии оолдапкан, хураганнары оңча-мендии. Адыг-оол Хертек, Өшкүү-Саар Хөлчүкей болгаш өске-даа малчыннар хойну февраль-март айларда төрүдерин бо чылын бир-ле дугаар шенеп көөрү-биле эдериштирген. А малдың төрүүр хуусаазынга чедир деңгилдени суларатпас сорулга-биле ажаалда-хайгааралын, чемгерилгезин шын организастап турар. Хураган кадарчылары Кылчаң-оол Хертек, Чечек Майны чайгы, күскү үелерде хоюн эки семиртгенинден бо хүннерге чедир тургузу азыралче чаңгыс-даа баш киирбээннер.

Чаңгыс-Теректиң хойжу бригадазының Базаракта коданнарында чедир кылдынмаан ажылдар, четпестер база бар. Кызыл-оол Хомушкунуң кажаазының иштиң өл-шык. Хураганнар турар черлер кырында электри удазыннары коштунмаан. Ол малчынның кыштаанда чунар-бажыңны ийи чыл мурнунда тутса-даа, иштинде керосин доскаары салып каан, от салырга чытталыр, кирер, чунар арга чок. Базарак-Адаанда кызыл-булуң бар. Ооң иштиң дерип кылырынче бригадир Хүлер-оол Иргит, партком секретары Светлана Иргит мынчага чедир сагыш салбаан. Бригадада почтачы чагыткан солун, сеткүүлдерни чогуур үезинде эккеп бербезинге, районнуң хереглекчилер ниитилелиниң автомагазининиң эргелекчизи Александр Сонай аалдарга ховар кээринге, хереглелин өөренип көрбезинге малчыннарның хомудалы база чөптүг. Черле ынчаш. бо районнуң өске-даа совхозтарының малчыннарының садыг хандырылгазы кончуг багай. Райпо даргазы Чамбый-оол Кировка малчыннарны эргээш, негелделерин өөренип көөрүн, ооң түңнелин илеткээрин СЭКП райкомунуң бирги секретары даасткан.

326 кыс хураган кадарган Майны Чечектиң кыштааның чаны-биле электри шугуму эртсе-даа, бажыңынче, кажаазынче кошпааны элдептиг. Кижи эмчилери аалынга келбээнинден бээр 3 ай ашканын хойжу Өшкү-Саар Хөлчүкей чугаалап орду. Мурнуку чылдарда СЭКП райкомунуң планын ёзугаар культура, амыдырал хандырылга, садыг, эмнелге ажылдакчыларының кады комплекстиг үнүүшкүннерин организастап турган. Ону ам утканын сагындырары артык эвес.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Архив материалдарының бадыткалы

ШЫННЫ ТӨӨГҮ ТУРГУЗАР

30—40 чылдарда болгаш 50 чылдар эгезинде Тывага болгулаан репрессияларга хамаарыштыр материалдар «Шынның» арыннарында парлаттынып турар. Кем-буруу чок черге амы-тынындан чарылган, ат-сывы бужартаан кижилерниң чаагай алдарын ам эгидип турарынга номчукчулар өөрүшкүзүн илередип, төөгүнү шыны-биле билип алыксап турар. Репрессияларның чүгле эге чадазының дугайында ынчаарга солунга үнгүлээн материалдарны чамдык номчукчулар шала-соора билип, Тывага болгулаан репрессияларның кол удуртукчузу Токаның кемниг херектерин чажырар сорулганы салып турар дээн чижектиг чугаа-соотту чон ортузунга тарадып турар фактылар бар апарган.

Репрессияларга буруулуг кижилерни агартыр, оларның удуртуп турган ажылдарын чажырып, архив документилерин өскертир кылыр арга чок. Мону чиге сөглээрде, төөгүнүң ылаптыг шынын тодарадыры чугула. Ынчангаш төөгү эртемнериниң доктору Юрий Аранчынның бо талазы-биле тайылбырлыг чүүлү удавас солунга чырыттынар. Эртемденниң чүүлү бүгү байдалды төөгүнүң дөзүнден тайылбырлап турар. Бис маңаа СЭКП Тыва обкомунуң архивинден тывылган чамдык материалдарны кысказы-биле номчукчуларга дамчыдарын кызыдып көрээли.

Тывага болгулаан репрессияларга хамаарыштыр Токаның буруузунуң дугайында чүүлдер парлалгага үнгүлээн. Ында репрессияларны Тока дорт удуртуп турган дээр база бо ханныг херектерге кол буруулуг кижилерни агартыксаан хөөннер барын кым-даа эскерген турар ужурлуг. Хөй эвес архив документилери чүнү чугаалап турарыл? Токаның кол буруузу чүдел? Мындыг айтырыгны кажан-даа тодарады бээр үе келир. Даап бодаашкынга, чамдык төөгү материалдарынга үндезилеп алгаш, хамык буруунү чүгле чаңгыс кижиже чая каaптары шын эвес. Ооң-биле кады Токаны буруу чок азы чоннуң болгаш партияның мурнунга ооң ачы-хавыязы, ат-алдары улуг дээш кылган чазыгларын ыттавайн баар дээн бодал бисте чок. Бир эвес туруп келир-даа болза, ону төөгү ылап эдип каар.

Тывага репрессияларны ССРЭ-ге, МАР-га канчаар кылып турган болдур, ол олчаан оттүнүп алган. Ол үеде ССРЭ-ниң иштики херектериниң, судтуң, прокуратураның ажылы ВКП(б)-ниң контролюндан үнген турган. А Тываның ындыг органнары нам, чазакка чүгле эреңгей чагыртып турган. Чүге дизе, ССРЭ-ден келген чөвүлекчилер ИХЯ-ның ажылдакчыларынга канчаар ажылдаарын шуут-ла айтып берип, ТАРН ТК-ның удуртукчуларынга дыңнадыгларны кылып, чүнү кылырын сүмелеп суг турганы бар.

ИХЯ-ның удуртукчулары ССРЭ-ден келген чөвүлекчилерге даянып алгаш, кем-буруу чок кижилерниң адынга хоп-нүгүл чыып, оларның «контрреволюстуг» үүлгедиглериниң дугайында медээлерни берип, тудуп бажыңнаарының чөпшээрелин Тываның үстүкү органнарындан барык-ла албадал хевирлиг ап турганнар. Тываның суд, прокуратура, юстиция органнарының кара туразында аажылаашкынын сый шавар туржук, оларга улуг бүзүрелди ТАРН ТК-зы берген. Тывада «контрреволюстуг» организациялар бар деп ИХЯ-ның дыңнадыын ханы анализтевейн, харын-даа оларга деткимче, берип, шаңнап-мактап турганының фактылары бар.

1937 чылда ТАРН ТК-зы «ТАР-ның ИХЯ-зының суд коллегиязының Дүрүмүнүң дугайында» тускай доктаалды хүлээп алган. Коллегияның составынга Иштики херектер яамызының сайыды (даргазы), сайыттың оралакчызы, республиканың прокурору кирер, арткан ийи кижини ТАР Биче Хурал Президиуму томуйлаар деп ында айыткан. Шак мынчаар тургузуп каан суд коллегиязы херечилер, харын-даа буруудаттырып турар кижиниң боду чокта безин херекти үзүп шиидер эргелиг турган. Кызыгаар чок эргелиг ындыг суд органы яамының ажылдакчыларының кара-туразында ажылдаарынга ажык эжикти берген, ужур-дүрүм чок ажылалы-биле чон мурнунга арыг эвес ат-алдарны чедип ап эгелээннер. Чүнүң-даа мурнунда олар чоннуң эрге-ажыының камгалакчылары деп арын чаган атты чаалап алганнар.

Репрессиялар 1938 чылдың августуң төнчүзүнден эгелээн. ТАРН ТК-ның III пленумунга Токаның илеткели ооң репрессия херээнге киржилгезин кандыг-даа сайгарылга, маргылдаа чокка көргүзүп турар. Ол дугайын парлалгага чугаалап каапкан болганда, ону маңаа катаптааны ажык чок боор. 1937 чылдың төнчүзүнден эгелээш, 1938 чылдың эгезинге чедир Араттың Революстуг намының удуртулгазы-биле ИХЯ-ның удуртукчулары Полат, Намчак оларның карак кызыл ажылының түңнелинде, арат массаларның дайзыннары Чүрмит-Тажы, Хемчик-оол, Танчай оларның контрреволюстуг организациязы тодараттынган деп Токаның пленумга чугаазы херектиң байдалын билдиндирип турар.

ТАР-ның дээди суд органнарының фракциязы чоннуң дайзыннарының кемниг херектерин түүлүнга чедир сайгаргаш, ТАР-ның эрге-хоойлузунуң дээди шиителин онаарын пленумдан дааскан. Ол ышкаш парткомиссияның Лопсан, Тоткан, Биринглей, Сеңгижик оларны ТАРН кежигүнүнден үндүрер дээн шиитпирин күштүг кылдыр бадылап, ТАРН ТК-ның Президиумунга (Политбюро.— **Ред.**) чоннуң кижи көөр хөңнү чок дайзыннары Чүрмит-Тажы, Хемчик-оол, Танчай болгаш өскелериниң-даа шиителиниң дугайында Токаның дыңнадыын чугаалажып көрген. Онза судтуң кежигүннеринге Ойдуп, (даргазы), Сүгдүр, Анчымаа (кежигүннери), Чөөн-Хемчик нам кожкомунуң даргазы Тодаштай, Барыын-Хемчик кожкомунуң даргазы Сүрүн-оол (арат төлээлери) кылдыр тургускан. ТАРН ТК-ның Президиумунуң болгаш ТАР Биче Хурал Президиумунуң каттышкан хуралынга Чүрмит-Тажыны ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазындан, Хемчик-оолду ТАР Биче Хурал Президиумунуң даргазы хүлээлгезинден хостаан. Ук хурал август 30-де болган. Ынчаарга ооң даартазында ИХЯ-ның сайыды Полаттың киирген дыңнадыын барымдаалааш, Лопсан биле Тотканны тудуп бажыңнаарын ТАРН ТК-ның Президиуму чөпшээрээн.

Ол-ла чылдың октябрь 3-те ТАРН ТК-ның Президиумунга «Тостуң хереэнге» хамаарыштыр буруудадыр шиитпирни Намчак номчуп дыңнаткан. Ук херекти ол айның оннуң хүнүнде көөрүн орта шиитпирлээн. Шииттирген Чүрмит-Тажы, Танчай, Хемчик-оол, Биринглей, Лопсан, Тоткан, Серен, Сеңгижик, Сунгар-оол оларның хереэн үзе көөрү-биле октябрь 14-те Президиумга тургускан. Онза судтуң шиитпирин аңаа күштүг кылдыр бадылаан. Чеди кижиниң хереэн күштүг кылдыр бадылааш, Тоткан, Серен оларның хереэн чиигедир көөрүн Биче Хуралдың партия фракциязынга «дыңнадыр» диген.

Ол-ла чылдың ноябрь 12-де контрреволюстуг ажыл-чорудулгазы дээш Торлаажыкты, политиктиг сандараашкыны дээш Лакпа, Серен, Түгер оларны нам кежигүнүнден үндүрерин Президиумнуң доктаалында айыткан. Контрреволюсчу идегеттерниң артыкшылын узуткаарының талазы-биле хемчеглер дугайында Полаттың илеткелин база ТК-ның Президиумунга дыңнааш, Увангурну истелгеге киирерин сайыт дилээрге, ону хандырган.

«Чоннуң дайзыннарын» чок кылып каапкан дораан кожууннарга нам комитеттериниң пленумнарын, чон ортузунга хурал-суглаа болгаш өске-даа ажылдарны Тока, Байыр, Полат, Базыр-Сат, Бадыраа, Шоома болгаш өскелерниң-даа илеткелдери-биле эрттирген. Ук чыыштарның кыйгырыы — «чоннуң дайзыннары-биле» моон-даа соңгаар ажылды күштелдирери. Бо ажылдар чон ортузунга бот-боттарынга каразыжар чорукту улгаттырып, шынчы кижилерге удур хопчуларның санының көвүдеткени чугаажок.

Иштики херектер органнарының ажылдакчыларының дүржок аажылалы намның болгаш чазактың хайгааралындан шуут үнүп, республиканың удуртур органнарының ажылдакчыларын чок кылып алгаш безин аңаа сеткили ханмайн, ам оларның «артынчылары»-биле демиселди улам хөрлээлеткен. Ол дугайында ИХЯ-ның 1939 чылдың февраль 7-де тайылбыр бижии, контрреволюстуг организацияның чүгле баштыңнары чок кылдынган болгаш оларның артынчылары ам-даа тодараттынмаан деп турганын партия архивиниң документилери бөгүн бадыткап турар. Ук ажылдарны кожууннарга улам күштелдирер дугайында тускай шиитпирни хүлээп алган.

ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы Байыр, Биче Хурал Президиумунуң даргазы Полат, Иштики херектер яамызының сайыды Товарищтай апарган болгаш ТАРН ТК-ның Президиуму чаартынып, ооң кежигүннери колдуунда-ла хоп-нүгүл тарадып турган кижилер болу берген. Бо чылдарда Тывага репрессиялар улам күштелип, кожууннарның удуртулгазынга олурган, чоннуң иштинден үнген, хувискаалчы салым-чаяанныг, эртем-билиглиг, шынчы кижилер хөй-биле кем чок черге буруудаттырган дугайында материалдар долу. Ол дугайында парлалга моон соңгаар чырыда бээр. Ынчангаш бо кыска чүүлге чамдык материалдарны тодаргайы-биле бээр арга чок. Чүгле ТАРН ТК-ның удуртулгазының үенин байдалының аайы-биле иштики херектер органынга «буруудуктадып» алгаш турганын чугаалаксаан ийик бис.

Тывага репрессияларның эгези хөрлээлеп үнүп олурда, Араттың революстуг намының ТК-зы серемчилелдиг болуп, дүржок аажылаашкын кылып турарларының оруун доза туруп шыдаваан. Харын мырыңай 1938 чылдың октябрь 18-те ТК-ның Президиумунуң хуралынга Полат, Намчак, Мандараа оларны ТАР ордени-биле, Тыртый-оолду Хүндүлүг бижик-биле шаңнаар дугайында саналды Тока киирген. 1941 чылда Тываның чекист органнарының он чеди чыл оюн демдеглеп турда, ИХЯ ажылдакчыларының юбилейлиг хуралынга Тока мынча дээн: «Дайзынның когу үзүлбээн шаанда хувискаалчы тыва чоннуң тургузуп кааны корум-чуруму-биле ол эптежип шыдавас. Дайзын дүжүп бербеске, ону чок кылып тура, ИХЯ шын кылып турар деп билир бис. Бистиң кол политиктиг органывыс — ИХЯ болза, чоннуң эрге-ажыы дээш, ооң сонуургалын камгалап, бистиң чоннуң чаалап алганы чедиишкиннерин чок кылыр дээн дайзыннарның кордаашкыннарын, каң дег быжыг холу-биле чазыг чокка үзе шаап каан». Шак мындыг мактаашкыйга бажы дескингеннер кем чок кижилерге салым-хуунуң хилинчегин онаары дам барган. ТАРН ТК-га «ТАР-ның ИХЯ-зының ажылының дугайында» деп бижиинде репрессияга чаа таварышкан кижилерниң даңзызын киирген.

ИХЯ-ның бир юбилейинде илеткелдиң одуруглары-биле кыска таныжып көрээлиңер: «Тыва чоннуң болгаш намның баштыңчызы эш Тока — бодунуң чонунуң күзел-соруунуң ёзулуг чаакчызы. Ол ИХЯ-ның ажылынга улуг кичээнгейни угландырып келген болгаш моон-даа соңгаар көргүзер. Эш Токаның ИХЯ-ның ажылынга хамаарыштыр хувискаалчы-намчы айтыышкыннары доктаамал туруп келгенин ажыы-биле чугаалаар апаар. «Кара аяк кажан-даа харыылыг» деп чүве бо эвес бе?

Иштики херектер яамызының ажылдакчыларының ТАРН ТК-га киирген дыңнадыглары кандыг-даа хыналда чокка ол-ла хевээр хүлээп алдынар турган. Ынчангаш Коминтернни будалчак бодалдарга база чедирген. ТК-дан республикада «чоннуң дайзыннары» бар деп дыңнадыгны Коминтерниге кылып келген болгаш оон тускай айтыышкынны база алган.

Мооң мурнунда парлалгага чүгле Токаны буруудадыр сорулга-биле Тывага болуп турган репрессияларга хамаарышпас фактыларны киирип турганы шын эвес. Ооң ат-фамилиязы өскерлип турганында кемниг чүү барыл? Ол үеде Москвага өөренип турган тывалар аттарын барык шуптузу орусчудуп алган болгай. Тыкы — Тока, Седип-оол — Танов, Чүнчүк-оол — Киров, Кызыл-оол — Калинин, Сарыг-оол — Сталин, Таваа-Самбуу — Тамбовский, Сувак — Судаков, Сат Таня — Камова, Лакпа — Границын, Севен — Семенов, Серекей — Сергеев болу берген болгаш оон-даа ыңай уламчылап болгай-ла. Атта кандыг-даа барымдаа чок. Токаның кол буруузу — ИХЯ, суд, прокуратура органнарының ажылын сула салыпканы, оларның удуртукчуларының эрге-дужаал сүрер сорулгазын эскербейн, бүрүнү-биле бүзүрепкени-дир. Бо дээрге чүүлдүң авторларының чүгле боттарының бодалыдыр.

1937 чылда Танчайны намдан үндүргеш, контрреволюстуг ажылы дээш тудуп бажыңнап каарга, Чүрмит-Тажы, Хемчик-оол олар деткип, тудуп бажыңнаарынга чөпшээрелди бергеннер. Оон боттары «чоннуң дайзыннары» апардылар. Оларны медээжок сойгалап турган Увангур боду база репрессияга таварышкан. «Тостуң хереэн» үзүп шииткен Соян Ойдуп, ИХЯ-ның оралакчы сайыды чораан, хөй-хөй кижилерни репрессияга онааган Салчак Парчиң олар база буруу чок черге сөөлүнде шииттирдилер.

Ол үеде ТАРН ТК-зы иштики херектер органын эреңгейлеп чагырып турза-даа, ооң удуртукчуларының туралааны-биле ажылдап турганы архив материалдарындан илдең. Төп Комитет кандыг-бир ажылды, хемчеглерни кылып чорудар дээн болза, баш удур ИХЯ-биле дугуржур турган. ИХЯ-ның негелдези-биле ТАРН ТК-зы ТК-ның кежигүннериниң болгаш кежигүннеринге кандидаттарның, өске-даа харыысалгалыг ажылдакчыларның, активчилерниң даңзызын олче чорудуп бээр. Харын-даа шаңнал-макталга кирер мурнакчыларның, кинога тырттырар, өөренир кижилерниң даңзызын ИХЯ-га берип, олардан чөпшээрел ап турганын архивтен көрүп болур.

Тывага болгулаан репрессияларга, чамдыктарның бодап азы чугаалап турары ышкаш, Тока дорт айтыышкын берген, өлүрүп шиидерин боду чөпшээрээн дээн чижектиг бижимел бадыткалдар тывылбаан-даа болза, ооң политиктиг чазыглары бар. Ол дугайында төөгү материалдарындан өөренири, шиңчилээри уламчылап турар.

«Шын» солуннуң 1936 база 1939 чылдарда ийи номери бар. Биргизинде Чүрмит-Тажы, Хемчик-оол олар баштаан ТК-ның Президиуму кежигүннери тургаш, «чоннуң дайзыннары» болу бергеннерниң чуруктарының арнын шыйып каапкан. Ийигизинде ТК-ның Президиумунуң чаа составы. Ук кижилер «чоннуң дайзыннарын» илередиринге чугула черни ээлээннер. Ынчалза-даа олар үр-даа болбайн Президиум кежигүннеринден, албан-дужаалдарындан халашкан. Чаа удуртукчуларның чези-холазы көстүп келген хире. Меге дыңнадыглар кылып, чашпаа аажычаңы-биле Токаның бажын төөредип тургаш, улуг эрге-дужаалга олуруп алган кижилер Тываның социалистиг орук-биле хөгжүлдезинге киирип каан үлүү эвээш деп билдинип турар. Хоп-чип, нүгүл долган чагаа-бижиктериниң, дыңнадыгларының чамдыктары архивте артып калган. Ол дугайында сөөлүнде тодаргай чугаа болу бээр.

Төөгүнү кым-даа кара туразы-биле өскертип шыдавас. Репрессияларны сайгарып турар үеде, ол кижи кара чааскаан буруулуг, дүүлери чүгле дужаал күүседип турган дижири канчап-даа таарышпас. Ак биле кара кажан-даа көстүп келир. Шынны чүгле төөгү тургузар. Ооң сөзү шынчы, бадыткалдыг.

Оюн ТОЛГАР-ООЛ.
Төөгү эртемнериниң кандидады.

Эдуард ДОНГАК.
Журналист.

Улусчу чаңчылдарны-кижизидилгениң херээнге

ШАГАА БАЙЫРЫ

• Ону канчаар эрттирзе экил? •

Эрги чылды үдеп, чаа чылды уткуп тура, улустуң чугаалажыры дег: «Чылан чыл чылбыртып эртип, аът чыл чаларап үнүп» келир үе ам удавас. Ол — ак аъттың Шагаа байыры. Чөөн чүк календарын ёзугаар биске ол февраль 26-ның хүнүнге таваржыр болду. Ам канчаар, байырлалды ажыл хүнүнде эрттирер эвес, дыштаныылга хүннери болур февраль 24-25-че «чыыра тыртар» ужурга таварышкан-дыр бис.

Ында улуг нем чок-ла боор. Бир талазында, Шагааның сценарийлери шагдала, ай бурунгаар тараттынган, ийиде, моон мурнунда ышкаш «Канчаарыл? Эрттирер бе, эрттирбес бе?» дижил, арам-саарлап турар чүве ам чок-тур. Хамык ужур ам белеткелде. Белеткенирде чүгле шагаа комиссиязы азы культура төптери, каш санныг харысалгалыг кижилер эвес, а бүгү чон белеткенир. Ажыы-биле чугаалаарга, эрткен чылгы Шагааның Кызылга-даа, чамдык районнарга-даа чедиимче чок эрткени чоннуң хөй кезииниң, ылаңгыя аныяктарның, психологтуг белеткели четпес болганындан ындыг болганы магат. Ол ышкаш белеткел үезинде партия, совет органнарның шала манагзынар, дадагалзаар хөөннери, культура ажылдакчыларының үстүнден айтыышкын манаар чоруу, массалыг информация чепсектериниң оваарымчалыг, тыртым болганы хирергези-биле Шагаага чаагай салдар чедирбээнин ам чугаалап болгу дег-дир.

Шынап-даа болза, Шагааның ажыы чүл, ооң сорулгазы чүл ынчаш деп, ам-даа болза айтыртынар хөөннүг кижилер бар. Анаа харыы кылдыр, хамыктың мурнунда Шагаа — национал культураның чарылбас кезээ, чоннуң чаагай чаңчылдарын, уттундургай оюн-тоглаазын катап эгидериниң база бир аргазы, ооң үндезининге аныяк салгалды чонунга хүндүткелдиг, ада-өгбелеринге чоргааралдыг болурунга кижизидери, а бичии чаштарга бо бүгү оларның шуут-ла төрүмелинден сагылгазы кылдыр чаңчыктырары болур ийик. Ынчангаш чонувустуң чаагай чаңчылдарын катап эгидип, сагып турарывыс үениң девиинге чүүлдеш, чогум-на ооң ужун байырлаар-даа болза, таптыг байырлаар, аянныг, көрүштүг, национал сүүзүннүг кылдыр эрттирер, өске аймак-сөөк улус бистиң чаңчылдарывысты чүгле тооп көөр эвес, а хүндүлеп көөр, харын-даа ижин-кара чокка кирижи берген турар кылдыр ынчаар байырлаар болзувусса, Шагаа-даа, Наадым-даа бодунуң дужунда интернационалчы ужур-уткалыг болу бээри чугаажок.

Ынчап кээрде, байырлал бүрүзүнге белеткел анаа-ла бир «чонум чаңчылын сагып тур мен» дээш-ле шоодайнып эрттириптери эвес, а хамыктың мурнунда тыва кижиниң иштики культуразы, эвилең-ээлдээ, эннирген хүндүткелди кымдан-даа дора эвес дээрзин бистиң чонувустуң бурунгу культуразы, амыдыралчы сагылгалары ханы уткалыг, уктуг-дөстүг, төөгүнүң чеже-даа каржы чазын чурттап эртсе, кайы-даа шагда төлептиг чоруун салбайн чораан дээрзин боттарывыстың медереп билиривистен база кол хамааржыр.

А бо бүгүнү кижи бүрүзүнүң мээ-медерелинге кирип сургап, синирип быжыглаар дизе, хамыктың мурнунда идеологтуг баазаны хандырары чугула-дыр. Ол дээрге байыр-ёзулалдар үезинде каш санныг кижиниң холунга кирер методиктиг сүмелер, рецензиялар, харын-даа кыска үениң радио, теледамчыдылгалары безин эвес, ол харын солуннарның тускай рубрикаларындан ангыда, кижи-биле кезээде кады чоруур номнар болур ужурлуг. Ам көрээлиңер. Шагаа-даа, Наадым-даа тыва аъш-чем, оюн-тоглаа чокта, национал сүүзүн чок, тыва национал хеп чокта, көрүш чок болур-дур. Оон-биле кады Шагаа үр үеде үзүктелген, бүдүн салгал иштинде ёзулуг чончу ёзу-биле сагыттынмайн келген. Ам артында, январьның Чаа чылы-биле капсырлашкаш, чаңгыс чылда ийи дугаар (ооң соонда «Кыш үделгези» база бар) байырлал апаар болганда, бо чоруктуң кижилерниң психологиязынга бир-ле чергези-биле салдарлыг. Ындыг болганда, Шагаага белеткел Чаа чыл белеткелинден канчап-даа дудавас, бүгү тала-биле чоруттунган турарын чедип алыр апаар.

•

Черле ынчаш, кандыг-даа байырлал, ёзулал азы болуушкун бодунуу-биле хөйнинти ужур-уткалыг, аныяк салгалче көрүнген кижизидикчи бот-шынарлыг. Ол дугайын ам болуп эртер Аът чылының «Аътка тураскаадыг» деп кежээзинден безин көрүп болур.

Ол кежээ баш удур чарлаан «Аътка тураскаадыг» деп чурулга конкурузундан эгелээр. Ооң темазы янзы-бүрү: тоолчургу аъттардан эгелээш, чарыш аъды, аъттың дөрт чоруу, эмдик аъттар: өөредип турары дээш, ажыл аъдынга чедир көргүзүп болур. Ийи талазында, аъттың чуруун чоннуң үлегер домактарының утказынга дүүштүр-даа чуруп болур.

Культура бажыңының фойезинде астынган бо чуруктар болгаш үлегер домактар хөйнү сонуургадыры чугаажок. Чон ону көрүп турда, А. Чыргал-оолдуң «Алдан-Маадыр» деп симфониктиг поэмазының аялгазы дыңналып, ооң дөлеминге (фонунга) К. Кудажының «Аътка йөрээл» деп тоол-шүлүүн үш кижиниң (автор, аъттың ээзи, аъттың чугаазы) рольдап номчуп турары-биле күүсеттинип турар. Кежээниң баштайгы кезээ ооң-биле төнер.

• Ооң дараазында зал иштинге Ак-Сал ирейниң, Чечен-оол, Уран-кыс сугларының башкарылгазы-биле «Аътка тураскаадыг» кежээзиниң викторина оюннуг кезээ эгелээр. Оюн-тоглаа эгелээриниң мурнуу чарыында, Ак-Сал ирей тыва кижиниң сагылга-чаңчылдарының база бир чарылбас кезээ Аътка хүндүткел, ооң ачы-буянныг, ажылгыр шынарларының дугайын, эр кижиниң чорук-херээ каш шагда аът-биле тудуш чорааның кысказы-биле чугаалааш, кежээниң ажыттынганын чарлаар.

Бо кежээниң бир сорулгазы — чоннуң сагылга чаңчылын ажыглап, аныяктарны малга хүндүткелдиг болурунга чаңчыктырып, районда, совхозта чылгы малдың байдалын болгаш аът дугайында, ооң дериг-херекселдериниң дугайында билини байыдары. Ол ышкаш аът дугайында тывызыктар, үлегер домактар, ыры, кожамыктар, йөрээлдер, алгап-курайлаары тыва чоннуң аас чогаалының кайгамчык хевири болбушаан, бистиң ада-өгбелеривистиң төөгүлүг чаңчылы боол доктааган дээрзин билиндирери болур.

Ам кежээниң канчаар эгелээрин көрээлиңер. Башкарыкчы Шагаа комиссиязының, жюриниң кежигүннери-биле киржикчилерни таныштырар. Дараазында «Аъдымны» болгаш «Чылгычының ырын» бөлүк ыраажылар (азы ийи, чаңгыс-даа) күүсеткен соонда, ук ырларның авторларын тыптырарын оюнnуң дараазында бир кезээнге кирер. Кежээниң жюризи оюн-маргылдааның негелделери-биле таныштырар.

Шагааның сценарийлери чер бүрүзүнде тарай берген чүве болганда, кежээниң бүгү чорудулгазын чаңгыстап биживейн, а билдилиг, тывынгыр ажыглаар болза, улусчу чаңчылдарда кижизидилгеге ажыглавас азы «кижи албас чүве-ле чок» дээрзин бадыткаарын оралдажып көрээли.

«Аътка тураскаадыг» деп оюнну (кежээни) дараазында үш, дөрт-даа кезекке үлей тургузуп ап, эрттирип болур. Бирээде, аът тыва улустуң аас чогаалында. Маңаа аът тоолдарның маадырлары болуп турарын сактып адаарындан эгелээш, ыры, кожамыктарны ырладып, ол ышкаш үлегер домактар, тывызыктар, йөрээлдер, курайларга чедир киржикчилер кагжып-маргыжар кылдыр ойнаар.

Ийиде, амгы үениң аныяктары аъттың долу дериг-херекселдерин долузу-биле адап билирин көөр азы ооң назы-харының, ол хамаанчок өң-чүзүнүн кончуг дүрген адаарынга маргылдаа чорудуп болур. Борта колун, чирим, кымчы баа өрүүрүн азы баш удур дилип каан багны хөй буттап өрүүрүн база маргыштырып болур.

Үште, шимчээшкинниг оюннар. Маңаа аъттың каш янзы чоруун көргүзүп (өттүнүп) ойнаар оюн, танцылар кирер (сценарийде бар). Түңнелиинде азы дөрткү кезээнге, аъттыг бөгүн ажыглаарының аргалары, ооң келир үези. Маңаа Ак-Сал ирей совхозта чеже баш чылгы барыл, мурнакчы чылгычы кымыл, ол 100 беден чеже кулун ап турарыл, суурга терге, шанактыг аъттар тудуп, кооператив тургузуп, улуска хөлезиледип турза кандыгыл, аът өөредириниң маргылдаазын (хүнүн) «Аныяктар хүнүнде» эрттирзе чүү деп бодаар силер дээн ышкаш, хүннүң айтырыы-биле холбашкан чугула чугааны кылып түңнээр. Чалбарыг, курай салып кежээни доозар.

Чаңгыс бо янзылыг кежээни эрттирери безин баш удур ыяк белеткелди негээр. А национал оюн-тоглаа-биле «чемгертинип» эрттирген кежээлер чаңгыс эвес удаа болур болгаш олар алызы барып улуг-улуг байырлалдарның үндезинин тургузар деп чүве черле билдингир. Ынчап кээрде, бөгүнде байдалывыс кандыгыл деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр.

• Ажыы биле чугаалаарга, культура бажыңнарында, клубтарывыста буга-шыдыраа, муңгаш-шыдыраага маргылдаалар эрттирип, түңнеп турар бис бе, кажыкты шыгжап, ооң каш янзы ойнаар аргаларынга аныяктарны өөредип, коллективтер, организациялар аайы-биле адыг-чарыш эрттирип турар бис бе? Ак-Сал ирейниң, Чечен-кыстың идик-хеви бүдүн-бүрүн бар бе, азы концертчилер хеви-биле аргастанып турар бе? Тыва хөгжүм херекселинден чүл?

Ийет, чамдык эштер ол бүгү бисте бар, бар-даа болза, ойнап билир кижилер чок азы ховар боорунга сылдаглаар. Оларның оозу база чөп. Чүнү канчаарыл? Тыва кижи чонунуң оюннарын ойнаксаары, хөгжүм херекселдерин холга тудуксаары ооң иштики негелдези, чайгаар күзели апаарын чедип алырда, чүү херегил? Маңаа база-ла номнар, методиктиг сүмелер, программалар херек. Олар чеже-даа бол херек дээрзи ам шуут билдингир апарган. Ынчангаш Тываның ном үндүрер чери кандыг-даа сезигиишкин чокка, ам бисте бар номнарның катап үндүрүлгезин дарый боттандырары тоң чугула болуп турар-дыр. Ол дээрге бирги ээлчегде, И. Самбуунуң «Тыва оюннар» деп ному. Ону харын-даа амгы үениң оюннары-биле немеп ап болур. Дараазында М. Саттың «Тин чок торгум» (календарь хевиринге-даа болза), К. Л. Салчактарның «Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези» (төөгүлүг кезээн кызыра аарак, уруглар кижизидилгезинге угланган кезээнче углай көрүп) деп номнарын парлаарын көрүп көрзе кандыгыл?

Ол ышкаш В. Сүзүкейниң «Тыва чиңгине хөгжүм херекселдери» ному харыкчок — муң кезек болган. Чоннуң негелде, хереглели бо хире улуг апарган үеде, ук номнарның тиражы 3 муңдан эртпейн турары өкпеленчиг, ол чаңгыс кожуун шаа безин четпес.

Улусчу чаңчылдарга хамаарыштыр болуп эрткен практиктиг конференцилиң материалдары тускай чыынды кылдыр ам удавас парлап үндүрери база борта деткимче болур дээрзин маңаа айтып каалы.

Чап ЧҮЛДҮМ.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

Ленинградтың күрүнениң театр, музыка болгаш кинематография институдунга, Красноярскиниң күрүнениң уран чүүл институдунга (шии болгаш кино актёрлары) студентилер хүлээп ап эгелээнин Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чарлап тур.

Ол черлерге үндезин чурттакчылардан аныяктар хүлээп алыр. Билдириишкинни дараазында адресче 1990 чылдың март 20-ге чедир чорудар: Кызыл хоорай, Советтер бажыңы, Культура министерствозунуң кадрлар килдизи.

Бирги шилип алыышкын март 25—26-да уран чүүл училищезинге болур.

ТВ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ

Понедельник

ФЕВРАЛЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Удур туруушкун». 5 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 11.30—12.30 «Дириг амытаннар оранында». 15.30 «Ынакшыл дугайында ырлап тур мен». Фильм-концерт. 15.50 «Өске кижи болуксавас мен». Уран-чечен телефильм. 16.55 Барымдаалыг телефильм. 17.25 Уруглар шагы. 18.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 18.30 «Үе». 19.00 Телекөвүрүг Москва — Ленинград — Кишинев. 20.00 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 1-ги кезээ. 21.00 «Үе». 22.00 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 2-ги кезээ. 23.00—01.10 Литературжу-уран-чечен видеоканал «Сөс». Б. Л. Пастернактың төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 9 класс. М. Ю. Лермонтовтуң хосталгага ынак лириказы. 9.05 Итали дыл. 10.05 Авам, ачам база мен. 10.35; 11.35 Астрономия. 11 класс. 11.05 Орус чугаа. 12.05—13.20 «Човуланга чоруп турганы». 6-гы сериязы. 17.00 Мультфильм. 17.15 Казах ССР-ниң Күртелерадиозу. «Улусчу медицинаны катап тургузуп шыдаар бис бе?».

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Салгынчыгаш». Уругларга дамчыдылга.

МОСКВАДАН

18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Тыва черде». Программада: «Соңгулдаларга уткуштур». «Хоойлу болгаш хүлээлге». Медээлер. 19.35 Медээлер. 19.40 Чарлалдар. «Республиканың экраннарында» деп реклама. 19.50 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Барымдаалыг фильмнер. 20.45 Р. Штраус. Концерт. 21.30 — 22.30 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Күткүүшкүн».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.00 Барымдаалыг фильм. 18.30 «Үе». 19.00 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 19.05 РСФСР-ниң улустуң артизи О. Воронецтиң концерти. 19.25 «Моондак». Дилээшкинни оперативчи-истелге бөлүү чорудуп турар. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Вторник

ФЕВРАЛЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 9.45 Мультфильм. 10.05 «Ол болган... болган...» 10.25 «Аян-чорукчулар клуву». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 12.30—13.00 «Үе». 15.30 Уругларга фильм. «Немухинскиниң хөгжүмчүлери». 16.40 «Бажыңны чүге тудуп тур сен?». Барымдаалыг телефильм. 17.00 «Ниити ыры база бис». 17.40 Фотоконкурс «Чер — бистиң ниити бажыңывыс». 17.45 Философчу беседалар. «Орус философия болгаш амгы үе». 18.30 «Үе». 19.00 Эрге-чагырганы — Советтерге. 19.30 Таныжыңар: чурукчу Теймураз Мурванидзе. 19.50 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.45 «Мээң Чайковскийим». РСФСР-ниң улустуң артизи пианисчи М. Плетневтуң чугаазы. 22.45 «Болуушкуннар база бодалдар». Совет-англи программа. 23.15 — 23.55 «Акцент» Авторжу ыры.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 10 класс. Өг-бүлениң психологтуг климады. 9. 05 Француз дыл. 10.05 Француз дыл. 10.35; 11.35 Музыка. 6 класс. Орус улустуң ырлары (календарьжы). 11.05 Француз дыл кырында барымдаалыг фильмнер: «Роденге хүндүткелдиң демдээ», «Лувр». 12.05—13.20 «Човуланга чоруп турганы». Уран-чечен телефильм. 7-ги сериязы. 17.00 Ритмниг гимнастика. 17.30 «Бөгүн сен чааскаан эвес сен». «Анонимниг алкоголиктер» деп Москва ниитилелдиң ажыл-чорудулгазы. 18.15 «Пламя» ансамбльдиң концерти. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». «Социал айтырыглар дугайында репортаж». «Солун кижи-биле ужуражыышкын». «Бүгү-ле экини — уругларга». 19.30 Медээлер. 19.35 Чарлалдар. 19.40 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 20.20 Маңнаарынга ынактарга барымдаалыг телефильм. 20.30 Музыкалыг телеабонемент. «Декабрь кежээлери». «Б. Пастернактың салым-чаяаны». 21.30 — 23.50 «Шыгжамыр». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 «Бистиң өрелеривис». «Гжель кандыг болурул?». 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Среда

ФЕВРАЛЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Ниити ыры база бис». 9.20 Литературжу - уран-чечен видеоканал «Сөс». Б. Л. Пастернактың төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. 11.20 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 12.30—13.00 «Үе». 13.55 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының ажыдыышкыны. Төнгенде — ССРЭ-ниң Күрүнениң камерлиг оркестриниң концерти. 16.30 Уруглар шагы. 17.30 Останкинонуң Концерт студиязынга «Ажыл-херекчи кижилерниң ужуражыышкыны». 18.30 «Үе». 19.00 Музыка эртинези. С. Рахманинов биле П. Чайковскийниң чогаалдары. 19.50 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 20.55 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 21.00 «Үе». 21.30 Вячеслав Малежик силерни чалап тур. 22.50 Концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15; 9.35 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 11 класс. Графиктиг редактор-биле ажыл. 9.05 Немец дыл. 9.55 ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң Улуг симфониялыг оркестри Японияда. 10.55 «Мастер биле Бригантина». Телефильм. 11.25 «Баллада «Фильм-концерт». 12.15 Барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 «Човуланга чоруп турганы». Уран-чечен телефильм. 8-ки сериязы. 13.55 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының ажыдыышкыны. Төнгенде — ССРЭ-ниң Күрүнениң камерлиг оркестриниң концерти. 16.30 Белорус ССР-ниң Күртелерадиозу. «Үннер». 17.20 ССРЭ улустарының VII Кышкы спартакиадазы. Коньки спорту. Шорттрек. Киевтен дамчыдылга. 17.45 «Прелюдия». Телефильм. 18.15 Хаакка ийи хевирниң маргылдаазы. Делегей кубогу. Трамплинден шураашкыннар. 18.30 «Үе»..

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Диалог телеклуб». 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва черде». Программада: «Соңгулдаларга уткуштур». Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң парлалга төвү дыңнадып тур. Медээлер. 20.50 «Уруглар бажыңы — энерелдиг бажың». ССРЭ-ниң В. И. Ленин аттыг Уруглар фондузунуң Тыва салбырының ажылы. 20.20 Киножурнал.

МОСКВАДАН

21.30—22.45 «Козлотур бөлүк сылдыстар». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 Хаакка ийи хевирниң маргылдаазы. Делегей кубогу. Трамплинден шураашкыннар. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Фильм-концерт. 21.15—21.30 РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Феоктистов (доппулуур) ойнаар.

Четверг

ФЕВРАЛЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 9.35 Хоккей. ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Химик». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 12.30—13.00 «Үе». 15.30 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Солдат мемуарлар» деп бөлүктеп барымдаалыг телефильмнер. 16.30 Мультфильмнер. 17.00 «Сунжи чанында, хемчигеш чанында ышкаш». 17.30 Останкинонуң Концерт студиязынга «Ажыл-херекчи кижилерниң ужуражыышкыны». 18.30 «Үе». 19.00 Хоккей. ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Химик». 21.00 «Үе». 21.30 Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. 22.30 Консерваторияның улуг залы. АКШ-тың национал симфониялыг оркестриниң концерти. 00.50—01.10 Улуг кижилерге мультфильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 8 класс. Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 9.05 Испан дыл. 10.05 Испан дыл. 10.35; 11.35 Литература. 10 класс. Ф. М. Достоевский. «Кемниг херек болгаш кеземче». 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05—13.10 «Човуланга чоруп турганы». Уран-чечен телефильм. 9-ку сериязы. 17.00 Татар АССР-ниң Күртелерадиозу. «Татария—90». 18.15 Улусчу аялгалар.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». «Экологтуг хүн демдеглели». «Чугула интервью». 19.00 Медээлер. 19.05 Чарлалдар. 19.10 «Саян эдээнде кежээ». Литературжу-хөгжүмнүг программа. Эң эки хөгжүм чогаалы дээш конкурстуң түңнелдери.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 — 00.20 Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Баштайгы көрүштен ынакшыл». (Грузия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Чүрээмге чугааладым». 19.30 Барымдаалыг фильмнер. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Пятница

ФЕВРАЛЬ 16

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. 9.40 Мультфильмнер. 10.15 «...16 харга чедир база оон улуг назы». 11.00 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Оркестрниң үделгези-биле». (Швейцария). 11.30 Кижи институду. 12.30—13.00 «Үе». 15.30 «Бир эвес силерниң харыңар...» 16.15 «Прокурорга намдар». Барымдаалыг фильм. 17.10 «Уругларга аңчыгаштар дугайында». 17.40 «Эртем медээчизи». 18.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 18.30 «Үе». 19.00 Ленинни номчуп тур бис. 19.30 Концерт. 19.55 «Удур туруушкун». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Көрүүшкүн». 23.10—23.40 «Ол болган... болган...»

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Төөгү. 5 класс. Баштайгы беш чылдарның тудуглары. 9.05 Англи дыл. 10.05 Англи дыл. 10.35; 11.35 Бисти долгандыр турар хүрээлел. 2 класс. Көжеге ажыттынып турда. 10.55 «Тоол дамчыштыр — амыдыралче». Англи дыл кырында дамчыдылга. 11.55—13.10 «Човуланга чоруп турганы». Уран-чечен телефильм. 10-гу сериязы. 17.00 «Чөрүлдээ». Фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.00 Мультфильм. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Овур-хевир». Уран-чечен - публицистиг видеоканал. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар. 20.00 Чарлалдар. 20.05 Киножурнал.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45—00.35 «Киноабонемент». «Солагай кижи». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 «Байсунда хар эрип турар өйде». 19.30 Бүгүдеге спорт. 19.45 Концерт. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Суббота

ФЕВРАЛЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Авам, ачам база мен. 9.00 «Чыл үелери». Февраль. 10.00 «Америк провинция». 3 сериялыг барымдаалыг телефильм. 1-ги фильм. «Джон Кристал». 10.55 «Үежи кыс». Тележурнал. 12.10 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. 5 сериялыг уран-чечен телефильм. «Үе бисти шилип алган». 4-кү сериязы. 13.20 «Бузуурепчиг-даа болза, өлдептиг». 14.20 Леонид Быковтуң рольдары база фильмнери. «Койгунчугаш». Уран-чечен фильм. 15.40 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Тунистиң хөгжүмнүг аас чогаалы. 16.15 Партия дугайында диалогтар. 17.15 «Бичии фантазия». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 «Парнасче чада». 19.00 Майамиде профессионал баскетбол фестивалы. Американың «бүгү сылдыстарының» маргылдаазы. 21.00 «Үе». 21.30. Чугула интервью. 21.40 «Телескоп». 21.55 «ХТК-90». Днепропетровскиде «Хөглүг болгаш тывынгырлар клувунуң» командаларының бирги Бүгү-эвилел фестивалы. 00.25—02.05 «А» программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг телефильмнер. 8.55. «Ада хөөрүмнүң изи». 9.20 «Франция делгерезин, азы Орустар Парижте». 10.05 «Кырган илбичиниң частырыы». Уран-чечен телефильм. 11.20 Концерт. 11.50 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. «Үениң үшкү оңү» барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чернобыльда экологтуг байдал дугайында. 13.00 «Юрмала-90». 13.40 Мультфильмнер. 14.00 Орус чугаа. 14.30 Видеоканал «Совет Россия». 17.00 «Сцена-биле диалог». Фильм-концерт. ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. М. Дудинская балериканың чогаадыкчы оруунуң дугайында. 18.45 Мультфильм. 18.35 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 18.30 «Үе». 19.00 Озалдан чок шимчээшкин дээш. 19.05 Барымдаалыг фильм. 19.15 «Пи» демдек адаа-биле. 20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 Хол бөмбүү. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. «Автомобилист» (Ленинград) — «Радиотехник» (Рига). 23.35 — 02.10 «Пи» демдек адаа-биле.

Воскресенье

ФЕВРАЛЬ 18

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 Ада-чуртунга бараан болур. 11.00 Эртенги хөглээшкинниг программа. 11.30 «Делегейни дескиндир». Альманах. 12.30 «Кадыкшыл». 13.15 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Үе бисти шилип алган». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. 14.20 Бүгүдеге педагогика. 15.20 Поэзия минуталары. 15.25 «Кедээден дамчыдылга». Панорама. 16.40 Тоолдар болгаш ужуралдар оранында. «Мио, мээң Мио». Уран-чечен фильм. 18.30 РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Рюминаның концерти. 19.00 «Улут-хүн кинозалы». Мультфильм. Барымдаалыг фильм. 19.45 «Квартира». Уран-чечен телефильм. 21.00 «7 хонук». 22.00 Мөңге чүүлдер дугайында бодалдар. 22.15 П. И. Чайковскийниң бүгү симфониялары. Симфония № 5. 23.15—00.55 Барымдаалыг телефильмнериниң баштайгы көргүзүү. «Кисловодск», «Орустар Баден-Баденде».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Совет патриот». Киножурнал. 8.30 «Алдын». Уран-чечен фильм. 10.05 «Альтернатива чок». Барымдаалыг телефильм. Грозный хоорайда экологтуг байдал дугайында. 10.30 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчытканы. «Ревизор». Уран-чечен фильм. 12.45 Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Австриядан дамчыдылга. 13.45 Видеоканал «Совет Россия». 16.15 «Бистиң чурттап турар черивис». Д. Луньков режиссерунуң фильмнери. «Хоорайжылар — сууржулар». Барымдаалыг телефильм. 17.20 Делегей конкурстарының лауреады Д. Хворостовский ырлаар. 18.00 Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер. 18.30 «Планета». Делегей программазы. 19.30 Барымдаалыг фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Чуваш АССР-ниң Күрүнениң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 21.00 «7 хонук». 22.00 «Кадайлыг бот кижи». Уран-чечен фильм. 23.35 Барымдаалыг фильмнер. 00.15 — 01.05 Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аазат-пай» (Франция — Италия) 9.30, 11.30, 15.20, 17.20, «Мен ам кортпастай берген мен» (уругларга) 13.30 шактарда.

Видеозал: «Ынакшылдың күжү» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Аленканың чечээ» 9.00, «Кара бөрү» 10.20, «Башкарыкчының ужудуушкуну» 12.10, «Хон Гиль Дон» 14.00, 16.00, 20.50, «Интеркыс» (2 сериялыг) 18.00 шактарда.

Видеозал: «Ай чурттакчыларының чажыды» 11.00, «Галактика дээш демисел» (АКШ, 2 сериялыг) 12.00, «Зита биле Гита» (Индия) 15.00, 18.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ак флюгер» 11.00, «Хоойлу-биле камгаланган оорлар» 12.40, «Америкага бир катап» 14.30, 18.30 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аазат-пай» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, «Өжээн болгаш хоойлу» (Индия 2 сериялыг) 19.00 шактарда.

Видеозал: «Шиитпиргенниң чагыы» (Индия) 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Транзисторияда Мария, Мирабела» 9.00, 10.40, «Билдинмес ортулук» 12.20, «Хон Гиль Дон» 14.00, 18.30, 20.30, «Интеркыс» 16.00 шактарда.

Видеозал: «Багай, эки, каржы» (АКШ) 11.00, «Өг-бүле» (Индия) 14.00, «Зита биле Гита» 17.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Нокдаун» 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Америкага бир катап» 15.30, «Канчалза-даа, сеңээ чүнү-даа чугаалавас мен» 13.00, 19.30 шактарда.

Тыва АССР-ниң улус депутадынга депшиттирген кандидаттар В. И. Кан-оол болгаш А. К. Ооржак-биле соңгукчуларның ужуражыышкыннары февраль 17-де көдээ ажыл-агый институдунуң общежитиезинге 12 шакта эгелээрин округ соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

• • •

Февраль 17-де 12 шакта автоорук техникумунга Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат Д. Л. Тинмей соңгукчулар-биле ужуражыр.

Кызыл хоорай Совединиң улус депутаттарынга кандидаттарның база оларның бүзүреттирген кижилериниң ээлчеглиг ужуражылгазы округтар аайы-биле дараазында хүннерде болурун хоорайның соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

1990 чылдың февраль 13-те — бирден чүс дугаарга чедир округтарның кандидаттары болгаш оларның бүзүреттирген кижилери.

1990 чылдың февраль 14-те — 101-ден 200 дугаарга чедир округтарның кандидаттары болгаш оларның бүзүреттирген кижилери.

Ужуражыышкыннар 16 шакта СЭКП хооркомунуң хуралдаар залынга болур.

• • •

Тыва АССР-ниң улус депутадынга № 23 соңгулда округундан депшиттирген кандидаттар В. Л. Авруцкий, С. К. Буянды болгаш В. А. Попов оларның соңгукчулар-биле ужуражыышкыны февраль 12-де 17 шакта Кызылда № 3 школаның улуг залынга болурун округ соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

№ 1 профтехучилище «С» категорияның чолаачыларын белеткээр беш ай хуусаалыг курска өөренирин күзээн кижилерни хүлээп ап эгелээн. Анаа 17 хардан 7 ай ажа берген назылыг аныяк оолдарны хүлээп алыр.

Өөренгени дээш 243 рубль 80 көпеекти төлээр. Немелде төлевир киирген кижилерни общежитиеге тургузар болгаш хүнде дөрт катап чемгерер.

Айтырыгны дараазында черлерден билип ап болур: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34, телефон № 3-27-88. Күш-ажылга киирип алыр талазы-биле республика төвү. **Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, 14. Телефон №№ 3-00-57., 3-06-55.**

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемнаа — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-82; ◆ оралакчылары — 3-45-93, Килдистер: ◆ авторитижи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-37-11; 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга аназы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 375.
ТС — 00238.